

Univerzita Karlova, Filozofická fakulta

Ústav české literatury a literární vědy

Bakalářská práce

Pavla Šimůnková

**Osudy romantických literátů v beletristickém zpracování
(Pflegrův román Ztracený život, Fričova próza Naši předchůdci, Rüfferův
román Zrádce národa)**

**Fates Of Romantic Writers In The Belletristic Adaptation
(Pfleger's Ztracený život, Frič's Naši předchůdci, Rüffer's Zrádce národa)**

Praha, 2012

Vedoucí práce: PhDr. Václav Vaněk, CSc.

Děkuji PhDr. Václavu Vaňkovi, CSc., za vedení při psaní této bakalářské práce.

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 2. ledna 2012

podpis

Abstrakt:

Tématem této práce je zpracování životních osudů tří romantických literátů v beletristických dílech z 19. století.

Práce se zaměřuje na román Eduarda Rüffera *Zrádce národa*, v němž vystupuje postava Lapina, pro niž se stal vzorem spisovatel Karel Sabina, dále na román Gustava Pfliegera-Moravského *Ztracený život*, jehož hlavní hrdina Jaromír Olšovský byl vzdáleně inspirován osudy revolucionáře Josefa Václava Friče, a nakonec novelu *Naši předchůdci*, v níž zpodobnil právě Josef Václav Frič osudy básníka Josefa Jaroslava Kaliny.

Na základě srovnání s odbornými monografiemi a biografickými studii práce postihuje, co ze života uvedených osobností bylo převedeno do života románových postav, jakým způsobem byla tato fakta interpretována a jaké skutečnosti z jejich života byly naopak v beletristickém zpracování potlačeny. Práce se také zaměřuje na hlavní motivy, které konstruuji dané literární postavy.

Klíčová slova: biografie, romantismus, historická próza, Karel Sabina, Josef Jaroslav Kalina, Josef Václav Frič

Abstract:

This dissertation focus on how are processed life stories of three romantic literature authors in a 19th century fiction.

The dissertation examines the novel *Zrádce národa* by Eduard Rüffer, where is a character named Lapin, who coppies life of a writer Karel Sabina, the novel *Ztracený život* by Gustav Pflieger-Moravský, whose protagonist Jaromír Olšovský was inspired by life of a revolutionary Josef Václav Frič, and a short story *Naši předchůdci* by Josef Václav Frič, which narrates life of a poet Josef Jaroslav Kalina.

The dissertation compares the fiction with vocational monographs and biographical studies and tries to find out which parts of writers' lifes were mentioned in these novels, how were facts interpreted and which parts of writers' lifes were in novels left out. It also focus on main themes connected with characters and how are these characters constructed.

Key words: biography, romanticism, historical prose, Karel Sabina, Josef Jaroslav Kalina, Josef Václav Frič

Obsah

Úvod	5
Český národ a jeho stereotypy	7
Osobnosti oslavované a zatracované	8
1. Zrádce národa. Historický původní román z nejnovější doby	10
1. 1. Děj románu Zrádce národa	11
1. 2. Lapinův vzhled a povaha - Lapina jako postava mnoha tváří	12
1. 3. Lapina versus Sabina	15
1. 3. 1. Lapina jako šlechtický levoboček	15
1. 3. 2. Lapinova angažovanost	17
1. 3. 3. Lapinova práce pro policii	19
1. 3. 4. Lapinova literární činnost	21
1. 4. Shrnutí	23
2. Naši předchůdci. Románek z doby předbřeznové	25
2. 1. Děj novely Naši předchůdci.....	25
2. 2. Kalinův vzhled a povaha	26
2. 3. Kalinovo dětství a mládí	28
2. 4. Kalinova báseň Kšaft	29
2. 5. Kalinova láska k Anně	30
2. 6. Kalinova nemoc, chudoba a smrt	31
2. 7. Shrnutí	32
3. Ztracený život	34
3. 1. Děj románu Ztracený život	34
3. 2. Olšovského vzhled a povaha	35
3. 3. Olšovského původ a dětství	37
3. 4. Olšovského láska k vlasti a revoluční smýšlení	37
3. 5. Olšovského láska k Mary	39
3. 6. Shrnutí	40
Závěr	41
Literatura	44

Úvod

Tématem této práce je zpracování životních osudů tří romantických literátů v beletristických dílech z 19. století. Zaměříme se na román Eduarda Rüffera *Zrádce národa*, v němž vystupuje jako ústřední postava zrádný Lapina, pro něhož se stal vzorem spisovatel Karel Sabina, dále na román Gustava Pfliegera-Moravského *Ztracený život*, jehož hlavní hrdina Jaromír Olšovský byl vzdáleně inspirován osudy revolucionáře Josefa Václava Friče, a novelu *Naši předchůdci*, v níž zpodobnil právě Josef Václav Frič osudy básníka Josefa Jaroslava Kaliny.

Na základě srovnání s odbornými monografiemi a biografickými studiemi se pokusíme postihnout, co ze života uvedených osobností bylo převedeno do života románových postav, jakým způsobem byla tato fakta interpretována a jaké skutečnosti z jejich života byly naopak v beletristickém zpracování potlačeny. Zaměříme se také na hlavní motivy, které konstruuji dané literární postavy.

Nejprve si ovšem vymežíme pojem kulturní stereotyp jako konstrukt vycházející ze spisovatelovy či kolektivní ideologie — jak ho chápe Robert B. Pynsent (Pynsent 2008: 10). Následně se budeme zabývat konstrukcí historického mýtu českého národa, jak ji popisuje historik Jiří Rak. Za pomoci vymezení opozic známého a neznámého vzhledem ke kategorii „já“ objasníme příčiny vytváření obrazu „přítel“ a „nepřítel“ českého národa a s ním související kult významných osobností v protikladu k osobnostem „zatracovaným“, jejichž osudy měly sloužit jako varovné memento.

Právě postava Lapiny má v románu *Zrádce národa* funkci takového varovného mementa. Román vyšel krátce po odhalení Sabinova konfidentství a Rüffer v něm představuje postavu Lapiny jako ztělesnění všech špatných vlastností. V práci se zaměříme především na prostředky, jejichž pomocí Rüffer dociluje tohoto negativního zobrazení postavy. Dále se pak budeme zabývat těmi momenty ze Sabinova života (či fámami a legendami, které o jeho životě kolovaly a zaznamenal je J. V. Frič ve svých *Pamětech*, případně Jakub Malý v *Našem znovuzrození*) a jejich využití (popřípadě nevyužití) a příčinami a způsobem jejich využití (popřípadě nevyužití) v syžetu románu.

Postava Josefa Jaroslava Kaliny je v *Našich předchůdcích* líčena na rozdíl od Lapiny výlučně v superlativech. Kalina je „přítel Mus a bohů miláček“ (Frič 1953: 35), „všeobecně oblíbený, velenadějný básník-učenec“ (Frič 1953: 61), který tvoří pro lid a národ. V práci si budeme všimnout převážně motivů, které přispívají k vytváření kultu Kaliny jako národního

mučedníka a génia od raného dětství, a zaměříme se na motiv lásky (k matce, Anně, vlasti), které konstruují jeho vnímání a prožívání.

Na rozdíl od předchozích dvou děl, jejichž hlavní postavy byly ztotožnitelné s postavami historickými, osudy hlavní postavy románu *Ztracený život* Jaromíra Olšovského jsou pouze vzdáleně inspirovány osudy revolucionáře Josefa Václava Friče. Pflieger-Moravský se ve svém hrdinovi pokusil vytvořit postavu „prototypového“ romantického hrdiny a některé z Fričových životních dat proto nevyužil. Větší pozornost místo toho věnoval jiným motivům, spíše zdůrazňujícím romantický typ postavy. V této části práce se tedy zaměříme více na romantickou stylizovanost ústřední postavy a jejích osudů, než na biografická porovnání obou postav (Olšovského a Friče), které se shodují jen v hrubých obrysech.

Na závěr se pokusíme shrnout zjištěné poznatky a na jejich základě vyvodit obecnější principy literárního zobrazování skutečných historických osobností v druhé polovině 19. století.

Český národ a stereotypy

Robert B. Pynsent tematizuje ve své knize *Ďáblové, ženy a národ* kulturní stereotypy: „Z hlediska literárněhistorického a psychologického je stereotypizování, podobně jako špatně poučené učebnice, zajímavé způsobem, jakým zkresluje pohled. Toto zkreslení může vyrůstat ze spisovatelovy vlastní ideologie“ (Pynsent 2008: 10). Zkreslení však může vyrůstat nejen z ideologie spisovatele, ale může podléhat i ideologii kolektivní. Tak je tomu právě v případě českého národního mýtu, o jehož konceptualizaci se v knize *Bývali Čechové...* pokouší historik Jiří Rak:

[...] sama česká společnost první poloviny minulého století, tedy doby, která de facto vytvářela náš myšlenkový svět, se snažila překonávat svou kulturní i ekonomickou nevyspělost i neúplnou sociální skladbu především zdůrazněnou historizující orientací a svůj výklad současného světa budovala převážně na základě vlastní vize o minulosti, svých mnohdy účelově vytvořených historických tradic (Rak 1994: 4).

Historický mýtus českého národa byl utvářen především v první polovině 19. století. (Rak, 1994: 3) a po celé 19. století určoval obecné směřování literatury a kultury. Mnohé jeho stereotypy přetrvávají až do doby dnešní a stále tak ovlivňují naše vnímání skutečnosti. Rak říká, že vliv stereotypů je ještě hlubší, než si dokážeme představit, a vysvětluje, proč tomu tak je:

Minulost ale ovlivňuje náš život ještě mnohem hlouběji, než si uvědomujeme, nebo než si obvykle býváme ochotni připustit. Kromě vnějšího fyzického světa, který nás obklopuje, jsme totiž po předcích zdělili i svůj svět duchovní, své psychické životní prostředí. Stejně jako v každodenním shonu chodíme po křivolakých uličkách středověkých měst a míváme historické stavby, které vnímáme jako více méně samostatnou součást života, pohybujeme se i při užívání většiny pojmů v neméně křivolakých zákrutech zděděných významů, souvislostí, stereotypních představ, tradičních sympatií i animozit (Rak 1994: 3).

Stereotypní představy konceptualizují vnitřní svět a vnějškové chování daného společenství. Stávají se tak součástí osobnostního vybavení každého člena společnosti a ovlivňují jeho vnímání, ačkoli si to on sám uvědomuje jen zčásti nebo dokonce neuvědomuje vůbec.

Jedním z rysů stereotypů je vytváření „černobílých“ opozic na základě kategorií známého a neznámého. Tuto problematiku vysvětluje Pynsent pomocí vztahování se ke kategorii „já“: „Etnické, náboženské, politické a sexuální stereotypy představují zásadní složky soustav věr a ideologií, které definují ‚já‘. Stereotypy vytvářejí ve vymezení ‚já‘ a toho, co je pro ‚já‘ cizí, pocit bezpečí. Jsou racionalizacemi nebo vysvětlením neznámého či zpola známého a vycházejí z interpretace zkušenosti“ (Pynsent 2008: 10).

To, co spadá do sféry „já“, je nám dobře známé, vyvolává v nás pocit bezpečí, a je tedy na hodnotící ose považováno za to nejlepší. V protikladu k tomu stojí to, co je cizí, vyvolávající pocit nebezpečí, tedy to negativní. Převodeme-li tuto obecnou charakteristiku stereotypů do českého prostředí, nacházíme zde dva výrazné protipóly známého, a tedy dobrého, a cizího, a tedy špatného. Jedním z příkladů může být konceptualizace Němců jako našich odvěkých nepřátel. Té věnoval Jiří Rak ve své monografii celou kapitolu, kterou nazval *Dědičný nepřítel* (Rak 1994: 97-109).

V předmluvě ke své knize Rak také píše o „obecných výrazech“ (Rak 1994: 3), se kterými běžně manipulujeme, aniž bychom si uvědomovali jejich skutečný, jazykovým dědictvím nezatížený význam. Takovými pojmy jsou podle něj například „národ“ nebo „lid“, které se nacházejí pod vlivem „působení myšlenkového dědictví a odkazu minulosti“ (Rak 1994: 3). Sám se však stejně jako další autoři¹ zabývající se problematikou českého historického mýtu věnuje pouze emblémům a toposům, nikoli historickým postavám. Definici stereotypních obrazů ale můžeme převést i na ně.

Osobnosti oslavované a zatracované

Česká společnost „budovala svůj výklad současného světa převážně na základě vlastní vize o minulosti, svých mnohdy účelově vytvořených historických tradic“ (Rak 1994: 4). Častým prostředkem k přetváření minulosti bylo zvýrazňování jinak celkem bezvýznamných historických událostí, vytváření obrazů nepřátel či naopak heroizování postav české historie a vyzdvihování jejich zásluh. S posledním jmenovaným souvisí také utváření kultu význačných osobností.

Ve druhé polovině 19. století vznikl velký počet monografií, které zpracovávaly osudy významných osobností národního obrození (Palackého, Jungmanna aj.). V té době byl také napsán Sojkův soubor medailonů *Naši mužové* (1862), který měl připomenout osobnosti, jež

¹ především Vladimír Macura: *Český sen* (1998), Pavel Kosatík: *České snění* (2010)

„se skví svými ctnostmi, jakéž jsou vlastenecká obětavost, horoucí láska k vlasti, učenost, neohroženost a vytrvalost na dráze, kterouž jsou nastoupily v v úspěch a k oslavení svého národa [...]“ (Sojka 1953 /1862/: 5).

Kromě klasických monografických publikací vyšlo i několik prozaických děl, která se inspirovala životy předních osobností české národní společnosti. Jejich cílem bylo na jedné straně beletrizační přiblížit tyto lidi většímu okruhu čtenářů a oslavit a připomenout jejich významné činy, na straně druhé však i představit pevné schéma vnímání dané osobnosti, které má být společností přijímáno. Osobnost byla takto představena buď jako „dobrá“, či „zlá“, přičemž kladně hodnocené postavy bezpochyby převažovaly.

Takovými postavami české historie, jejichž životy se dočkaly zbeletrizování, se stali například Josef Dobrovský, Josef Jaroslav Kalina nebo Josef Václav Frič.² My se zaměříme na ty z nich, kteří byli spojováni s rodící se romantickou literaturou, tedy na Kalinu a Friče. Kalinův osud přitom zapracoval do svého „románku z doby předbřeznové“ *Naši předchůdci* sám Frič. Jeho vlastní životní osudy se potom staly předmětem beletristického zpracování románu Gustava Pfliegera-Moravského *Ztracený život*.

Postavy hodnocené českou společností jako negativní takto připomínány většinou nebyly, naopak byly vymazány z české historie. Avšak osudy některých měly sloužit jako varovné memento. Takovou postavou se stal například Karel Sabina, jehož život se jako „memento morálního selhání“ (Ravik 1992: 5) beletristického zpracování opakovaně i později.³ První beletristickou publikací, která se inspirovala Sabinovým životním příběhem, byl román Eduarda Rüffera *Zrádce národa* (1872-1874).

² Osudy Josefa Václava Friče naposledy zpracoval ve svém románu *Ten, který bude* (1999) Vladimír Macura.

³ především Emil Synek: *Dvoji tvář* (1934), Václav Martínek: *Zrádce národa* (1936), Max Brod: *Die verkaufte Braut* (1962). Tím nejnovějším je román Jiřího Kupky *Dlouhé noci Karla Sabiny* (2011).

1. Zrádce národa. Historický původní román z nejnovější doby

Třídílný román Eduarda Rüffera *Zrádce národa*, který vznikl v bezprostřední reakci na odhalení Sabinova konfidentství (1872-1874), je ve svém podtitulu charakterizován jako *Historický původní román z nejnovější doby*. Z části je koncipován jako kronika let 1847–1877 se zdůrazněním revolučních let 1848 a 1849, přičemž v popisech revolučních událostí (svatodušní bouře, Slovanský sjezd aj.) se často blíží dokumentu. Prozaický text tak obsahuje množství poznámek pod čarou vysvětlujících historické souvislosti či přepis skutečných dokumentů souvisejících s revolučními léty (například skutečná provolání hraběte Deyma či Lva Thuna aj.).

Ve své beletristické části se kniha věnuje především vykreslení osudů ústřední postavy zrádce Lapiny, která byla inspirována osobností Karla Sabiny, ale i osudů postav vedlejších, které jsou více či méně zapojeny do revolučního dění a mají co dočinění s postavou hlavní.

Že má postava Lapiny představovat osobnost Karla Sabiny, je zřejmé již z titulu knihy. Jako zrádce národa byl Sabina po odhalení spolupráce s policií poprvé oficiálně označen 9. srpna 1872 v kolínské *České Koruně* (Ravik 1992: 96). Označení „zrádce národa“ se poté velice rychle ustálilo a vešlo do obecného povědomí.

Dalším vodítkem potvrzujícím souvislost Lapiny s Karlem Sabinou je samozřejmě jméno postavy, které nápadně odkazuje k příjmení Sabinovu. Příjmení Lapina vzniklo pouze nahrazením dvou písmen ve jméně Sabina, křestní jméno postava v knize nemá.

Sám Karel Sabina, který se ostatně v knize poznal již při čtení její inzerce, se ve své *Obraně proti lhářům a utrhačům* (1872) k Rüfferovu románu vyjadřoval kriticky:

Posléze se vytasil jakýsi špekulant v insertní části „N. L.“ a v „Pokroku“ a reklamou „Zrádce národa“, kteráž po některé časy se tam blýskala. K předešlým darebákům přidali se nové neméně špatní, neméně utrhační. Poslán mi byl veliký plakát do Lipska, který prý se v Praze na všech rozích skvěl co oznámení, že veliký jakýs neznámý sepsal román, jež kněhkupectví Al. Hynka v Praze vydává. "Prospekt k časovému románu Zrádce národa", kterýž prý "jest dílo jednoho z nejslovutnějších spisovatelů českých, slibuje též věrné líčení osoby zrádcovy a vůbec historii probuzení národa českého od r. 1847. Jméno mé tam překřtěno jest na Lapina. Spisovatel ani neměl odvahy se jmenovat. Mizerný zbabělec se bál snad poličků. Však se k nim přece najde příležitost, neboť neslovutnější tento spisovatel, jakž jej duchem spříbuzněný mu nakladatel pokřtil, jest docela sprostý uličník, který ani česky neumí a román teprv z němčiny své si překládati dává. Na lže jeho však odpovím spůsobem, jaký as neočekává.

Nejsem povinen snášeti urážky takového druhu od každého lumpa, nejméně od tak hloupého, jako jest tento. Mimo to najde se popsán ve spisu, který pod názvem „Menažerie v Čechách“ brzo vyjde. Skvíti se tam bude za jménem „Büffel“ nebo „Büffer“ – tak nějak. – Ale sejdem se spolu i jinde a s tím druhým také! – (Sabina 1872: 39-40).

Konečně by bylo možno uvést i mnoho styčných bodů Sabinova životopisu, fám a legend, které jsou s jeho životem spojovány, s životními osudy Lapiny. Především v těchto legendách a pověstech, z nichž některé byly později zaznamenány v *Našem znovuzrození* (1880-1884) Jakuba Malého či *Pamětech* (1885-1887) Josefa Václava Friče, našel Rüffer inspiraci pro vyfabulování Lapinova příběhu. Skutečně doložené události ze Sabinova života pak interpretoval tak, aby odpovídaly románovému typu zrádce Lapiny, jiné, nehodící se, zamlčel a v Lapinově příběhu nevyužil. Otázkám, jakým způsobem a do jaké míry byly tyto biografické události Rüfferem přetvořeny a podřízeny tvůrčímu záměru, jak koresponduje postava Lapiny s osobností Karla Sabiny a s jakým záměrem bylo dílo napsáno, se budeme věnovat v následujících kapitolách.

1. 1. Děj románu *Zrádce národa*

Postavu Lapiny zachycuje román od roku 1847. Již v té době Lapina dochází na policejní komisařství (na rozdíl od Sabiny, který byl ve spojení s policií až od roku 1857), aby odevzdával raporty týkající se života českých vlastenců. Lapina jako odvržený šlechtický levoboček má jen jediný cíl – dosáhnout postavení a jmění, a to za pomoci jakýchkoli prostředků.

V důsledku revolučních událostí, které v něm probudí dosud nepoznané ušlechtilé city, se z něj stává lepší člověk – skutečně se nadchne pro národní věc a zapojuje se do revolučního dění. Poznává také prostou, avšak vlastenecky smýšlející dívku Bětušku a zamiluje se do ní. Později se ale zaplete do revolučních plánů maďarské hraběnky Sereneyiové, která chce rozpoutat v Praze bouře, jež by daly podnět k revoluci v Uhrách, a všechny pozitivní pohnutky se opět vytrácejí.

Následně se Lapina dostává do služeb hlavního protivníka revoluce, knížete Windischgrätze,⁴ pro kterého má jako agent-provokatér rozpoutat revoluci ve Vídni. Tam se

⁴ Alfred Windischgrätz (v knize psáno Windischkrätz), 1787 – 1862, byl rakouský polní maršál a šlechtic. Stál v čele císařských vojsk během povstání v roce 1848. Vedl si při jeho potlačování velmi tvrdě, nechal Prahu ostřelovat z děl. Stejně nelítostně potlačil i říjnovou revoluci ve Vídni.

opět setkává s hraběnkou Sereneyiovou, která ho znovu vybídne k vyprovokování revoluce. Lapina souhlasí – rozdmýchá tak revoluci jak pro Windischkrätze, jehož cílem je povstání ostře potlačit, tak pro hraběnkou Sereneyiovou, která chce vídeňským povstáním napomoci k povstání v Uhrách. Lapina tak opět hraje podvojnou roli: „Až ale jednou divoká bouře přikvapí, která všechny malé dřímající jiskry na domácím krbu roznlítí v jasný plamen, pak bude i u nás veselo a mně volno, pak chci hrát dvojí úlohu, a d'áblu navzdory zaprodám duši svou na dvě strany“ (Rüffer 1872: 2). Jeho záměrem je vytěžit ze situace, ať dopadne jakkoli, co nejvíce.

Hned po neúspěšném povstání je však zatčen a jako jeden z hlavních protagonistů povstání uvězněn a odsouzen k trestu smrti. Trest je mu později změněn (stejně jako Sabinovi) na desetileté vězení. Ve vězení je opět přijat do služby policie a převezen do Olomouce, kde má vyzvídat na věznlích.

Po propuštění ho vyhledá „černá maska“, tajemný muž, jehož prostřednictvím má Lapina dále pracovat pro policii.

K dalšímu revoluční činnosti mu dává příležitost mladší sestra hraběnky Sereneyiové, která stejně jako její sestra bojuje za maďarskou svobodu. Lapinu nabádá k tomu, aby se stal „národním agitátorem“ (Rüffer 1874: 510), což také Lapina učiní.

Ke konci života ho stále pronásledují myšlenky na blížící se smrt, kterou mu jako memento jeho nečestných činů přichází nakonec zvěstovat přízrak knížete Windischgrätze. Nedlouho po tomto zjevení Lapina umírá.

1. 2. Lapinův vzhled a povaha - Lapina jako postava mnoha tváří

Již z úvodního popisu Lapinovy postavy je zřejmé, že hlavním záměrem autora bylo vykreslit Lapinu, a tedy i jeho předlohu – Sabinu – v co nejvíce negativním světle.

Vypadal opravdu příšerně. Nahnutá slabá a tenoučká postava s malou hlavou dávala mu takměř vzezření hada. Každou chvíli mohlo se mysliti, že se vrhne na nějakou oběť anebo že se opět svine. Nejpodivnější byla však tvář jeho. Nevypadala ani stará ani mladá, ale přece již značně zvětralá. Měla významné rysy. Avšak co zračilo se v nich? Divoká baživost, démonická náruživost, nezkcrocená zášť a skrytá nenávisť. A přece mohla by tato tvář krásnou býti, kdyby v ní sídlil jiný duch. Opravdu děsivě a příšerně leskly se malé bodavé hadí oči jeho. Byl to podivný zjev noční! Kolik let mohl mít tento muž? Byl snad životem přesycený dvacátník, či tuberkulosní třicátník aneb starší? (Rüffer 1872: 2).

Popis se zaměřuje na zdůraznění špatných vlastností, zračících se především ve tváři. Z Lapinova vzezření sálá jakási démoničnost, koncentrující se především v pohledu. Ten zdědil Lapina po svém šlechtickém otci (byl totiž šlechtickým levobočkem). Při jejich setkání se dozvídáme o vzájemné rodinné podobnosti, která se nejvíce projevuje právě v očích obou mužů: „Starý pán měl takovětěž malé živé oko jako Lapina a týž nepokojný příšerný lesk v něm“ (Rüffer 1872: 110) či „Oči jejich se setkaly. Byly to démonické pohledy“ (Rüffer 1872: 120). Lapinova matka mluví o „pokryteckých hadích očích“ (Rüffer 1872: 135) svého svůdce, Lapinova otce, a i Lapinův zjev je často dáván do souvislosti s hadem (Rüffer 1872: 144, 516, 564).

Lapinův démonický zjev předznamenává negativní povahu postavy, proto na první pohled paradoxně působí náhlá zmínka o „významných rysech“ a „krásné tváři“. To však odpovídá Lapinově povahové dichotomii – je sice postavou zkaženou, ale ne ploše negativní. Rüffer se snaží (i když často dost neuměle a s pokulhávající motivací) vystihnout Lapinovu „dvojitou tvář“. Postava Lapiny se v celé knize pohybuje v rovině negativního smýšlení a negativních záměrů, což je způsobeno převážně důsledkem hry osudu (na jedné straně ho šlechtický původ a zvyky svádí k rozmařilosti, na straně druhé však po celý život žije v chudobě), ale je v něm i cosi pozitivního a nezkaženého, co však nedostává dostatek příležitostí projevit se.

Lapina je také neustále spojován s okrajovou společností. Nejvýmluvnějším příkladem je asi jeho oblíbenost u cikánského krále („Nový král se ohlížel divoce kolem sebe. V obličejí byl výraz nepochopitelný, démonický. Teď zpozoroval mezi diváky Lapinu. Zraky obou se setkaly, a zdálo se, že z nich jiskry srší. Lapina cítil, že se ho zmocňuje po celém těle studený mráz. Snad se nesetkal zde s duší, která by mu byla příbuzna?“ /Rüffer 1872: 565/) a srovnání Lapiny se židovským studentem medicíny, jenž také pracuje pro policii, avšak na rozdíl od Lapiny, který při udávání postupuje zcela bez skrupulí, student brání židovskou obec a policii v její prospěch využívá.

Postava Lapiny se nevyvíjí kontinuálně, neprochází žádnou postupnou změnou, ale ani nezůstává stále stejná. Proměňuje se velmi impulzivně, pod vlivem citů a náhlých vnuknutí. Srovnáme-li Lapinu na začátku knihy a na jejím konci, nenacházíme žádnou známku postupného vývoje. Lapina z roku 1847 je stejně jako umírající Lapina zároveň zlotřilým spekulantem, chudákem vláčeným osudem i loutkou v rukou mocných.

Těchto několik tváří ale v průběhu románu nepřetržitě střídá. Sám se často vpravuje do osobnosti hrající „dvojitou úlohu“, do role flexibilního muže, který dokáže z každé situace pro

sebe vytěžit co nejvíc. Prospěchářské úmysly v jeho úvahách sice výrazně převažují, ale občas prosvitnou také záměry pozitivní. Takové v Lapinovi vyvolává například pohled na krásnou nezkaženou dívku (Elišku), cit k dívce (Bětuška), soucítění s chudým čestným chlapcem (Ivan) či právě revoluce:

Hled', co ti zráda přináší. Všude po veškeré Evropě pučí nový život, nová naděje i nová milost, a jen ty sám jediný sloužíš moci, která pro tebe nemá jiné odměny nežli opovržení. Sám před sebou se musíš stydět. Nežli bys poctivě pracoval a bojoval, ubíjíš a ničíš život svůj způsobem hanebným, způsobem potupným. Odpoutej se z moci té, vyzuj se z okovů těch a buď zase volným, neodvislým člověkem... (Rüffer 1872: 357).

Jako by ale Lapina neměl dostatek síly k takovému „vzutí“, upadá opět do svého tradičního myšlení – sobeckého a prospěchářského. Ve Svatováclavských lázních se předvede poprvé jako řečník, sklízí úspěch, ale jeho myšlenky nemíří jinam než k touze po změně postavení – samotná popularita řečníka mu není nic platná, když nemá jmění, ale podaří-li se mu rozvést sociální revoluci, pak by mohl v čele venkovského lidu zabavovat statky bohatým (Rüffer 1872: 422). Jinde je ale dobrou myšlenkou natolik unesen, že ho sobecké záměry přece jen nepohlí. Tak je tomu například na návštěvě u Bětušky, kde nejprve nadšeně vypráví o revoluci a následně poprosí Bětušku o ušití kokardy v národních barvách. Vypravěč scénu komentuje slovy: „V okamžiku tom necítil a nesmýšlel Lapina jinak nežli mluvil. Bylo to poprvé zase po dlouhé době, co byl jednou upřímný“ (Rüffer 1872: 390). Rüffer nám tedy předvádí i kladné stránky Lapinovy osobnosti.

Na mnoha místech je postava Lapiny metaforicky označena jako d'ábelská a démonická („syn d'ábla opět d'ablem jest“ /Rüffer 1872: 144/), či je alespoň vyjádřena Lapinova touha spolčit se s d'ablem nebo jinou démonickou bytostí („Pane vodníku, vy jste velmi bohat! [...] Dejte mi zlato Vltavy a já vám dám svou duši!“ /Rüffer 1872: 97/). Často je ale Lapina nazýván pouze „sprostým špehem policejním“, „slepým nástrojem v rukou cizích“ či „ubohým udavačem“. Jeho slovní hodnocení se v rámci knihy výrazně mění, a to od takových označení, která ho jako démonicky negativní postavu vyvyšují nad okolí, až po označení, která ho naopak snižují. Některá ho i ironizují, například „ohnivý zbožňovatel“ či nešťastný „don juan“.

Rüffer tedy zobrazuje Lapinu jako osobnost několika tváří, nenazírá na něj však pouze negativně (i když negativní hledisko se projevuje výrazněji), naopak se snaží zachytit vnitřní souboj mezi dobrou stránkou postavy a tou špatnou, která ale nakonec vždy převáží. Na

Lapinu Ruffer navíc nepohlíží pouze odsuzujícím pohledem, ale častokrát je v jeho popisech znatelný i soucit (například při vyličení jeho chudobných poměrů).

Přesto však převažující dojem z knihy spočívá v pouhém kupení Lapinových zlotřilostí.

1. 3. Lapina versus Sabina

1. 3. 1. Lapina jako šlechtický levoboček

Jedním z hlavních motivů, které Ruffer přijal ze Sabinova života do života románové postavy, je romantický motiv šlechtického levobočka, za kterého se Sabina sám často vydával:

[...] jeho matka byla operní zpěvačkou a otec polským šlechticem, důstojníkem jedné z armád, které se v protinapoleonském tažení zvolna ubírali k bitvě národů, totiž na roviny pod Lipskem. Panna Josefa se do milého důstojníka zamilovala, láskyplný vztah nezůstal bez následků a dívčina se tedy brzy po otěhotnění odebrala do Prahy ke svým chudým příbuzným. Tam mezi vánocemi a Silvestrem roku 1813 porodila chlapce... (Ravik 1992:8).

Tato domněnka o šlechtickém původu Sabinou záměrně rozšířená⁵ se dostala i do některých monografií⁶ a motiv šlechtických levobočků nalézáme i v mnohých Sabinových dílech.⁷

Ruffer tento motiv rozvinul v romantický syžet s tematikou utajených rodinných vztahů, s motivy padlé dívky a lásky mezi společensky nerovnými milenci. Lapinův původ dodává příběhu romantický ráz, je součástí zápletky a zároveň vysvětluje některé rysy Lapinovy povahy: „Mimo to museli moji neznámí počestní rodičové bezpochyby příjemný bezstarostný život vésti; neboť i já jsem měl od mladosti velkou náklonnost k životu

⁵ Ravik vysvětluje Sabinovu motivaci k šíření této legendy především nelehkou pozicí nemanželského dítěte: „Nemanželský původ byl cejchem na čele, který mladé lidi společensky deklasoval již v okamžiku zrodu. Mít dítě za svobodna bylo něčím ostudným a nemít zákonného otce bylo hanbou a degradací. /Ravik 1992: 8/. Ravik hovoří o „typicky sabinovském stylu“, který Sabina užil při vytváření legendy o svém původu. Tím má na mysli Sabinův sklon k fantazírování a romantické stylizaci. O této motivaci se zmiňuje i Thon: „Anebo to byla umělá autostylizace, kterou Sabina chtěl svůj původ přizdobití romantickým šerosvitem úplně v duchu běžné módní literatury a také v duchu svých pozdějších románových výtvorů“ /Thon 1947a: 10/).

⁶ „[...] on jest syn šlechtice J...“ (Sojka 1953 /1862/: 384).

⁷ *Synové světla*, Hrobník aj.

takovému, jako bych měl kdo ví jaké jmění“ (Rüffer 1872: 115). Lapina navíc svádí všechny své neúspěchy a poklesky na svou chudobu a cejch „pancharta“: „Nesnadno jest udržeti se čistým bez poskvrny, kráčí-li člověk po cestě, kdež právě přelo“ (Rüffer 1872: 117) a je si jistý, že jméno a jmění by z něj udělaly lepšího člověka: „Nechť mi dají jméno a jmění a svět podiví se, jak duchaplný člověk budu“ (Rüffer 1872: 115). Ostatně podobně se vyjadřoval i sám Sabina: „Kdybych měl statky nebo peníze a byl hrabětem, kdož ví, zdali bych nebyl též pravý aristokrat.“ (Ravik 1992: 11).

Nejednou Rüffer Lapinovu povahu omlouvá právě šlechtickým původem: „Co se posledního dotýče, tomu by se mohlo dobře vésti, kdyby užil vhodně svých nenepatrných vědomostí. Mohl by i dosíci vážného postavení v lidské společnosti. Nešťastnou náhodou jest ale aristokratickým bastardem, jenž po svých rodičích nejhorší vlastnosti zdědil“ (Rüffer 1872: 207).

Především tedy cejch nemanželského dítěte předurčuje podle Ruffera Lapinu k nečestnému způsobu života.

Jak může býti někdo spokojen, jenž, jakmile ozve se v něm vědomí člověka, dozvědět se musí, že již od svého narození otcem i matkou opuštěný panchart jest? Lidé jsou všickni více méně otroci poměrů svých. Kdybych se byl býval narodil v nějakém zámku, byl bych mohl již pro své schopnosti zaujímati skvělé postavení. Ale takto? Věřte mi pane, kdo se tu neustále po zemi plaziti musí s pocitem opuštěnosti a s vědomím, že za hříchy jiných trpěti musí od svého narození, zvykne si záhy již prach polýkat a hnilobu vdychovati a nemá žádné zvláštní chuti citlivě k nebi oči pozdvihnouti (Rüffer 1872: 114).

Autor podává Lapinovu obhajobu s takovou upřímností a bez jakékoli ironie a karikování, že v mnohém připomíná skutečné obhajoby Sabinovy zrady, které byly založeny především na argumentech finanční nouze a laxního přístupu okolní společnosti.⁸ V devatenácté kapitole vzniká dojem, že Lapina je skutečně jen smutnou obětí svých poměrů a jinou cestu si vybrat nemohl.

Svým vyzněním tato kapitola ale částečně odporuje kapitole dvanácté, kde je Lapinův charakter srovnáván s osobností Josefa Jaroslava Kaliny, který se nacházel ještě ve větší hmotné nouzi, avšak „uměl trpěti hlad a nebyti od nikoho závislý“ (Rüffer 1872: 211). Kalina

⁸ „Nám zdá se spíše, že většinu těch, kterýmž připadl úkol pečovati o kulturní záležitosti národa, pečovali až dosud o vše možné, a toliko činiteli prvním, neboli, jak dr. Rieger spisovatele nazval ‚hlavám národa‘ nevěnovali péče, jaké nevyhnutelně potřebují a více méně tak zasluhují“ (Arbes 1941: 136-137).

je tu představován jako tvořící asketa horující pro národ a nemyslíci na své pozemské blaho („Zápase vždy s velkou chudobou, na niž nikdy, zahloubav se do snění anebo filozofie, nepomýšlel, žil beze všech nároků v největší skromnosti. Jediná vášně jeho byla k národu, jemuž dal první revoluční píseň“ (Rüffer 1872: 210)), čímž představuje protiklad k Lapinovi a jeho převážně sobeckým záměrům.

Rüffer zde tedy při vylíčení osobnosti Lapiny opět směšuje dva plány, ne však ostře neslučitelné. Lapina je v nich na jedné straně představován jako smutná oběť svých hmotných poměrů, na straně druhé pak (ve srovnání s Kalinou) jako osoba neschopná povznést se nad potřeby materiálního zajištění. Ani v jednom z plánů však Rüffer nenahlíží na Lapinu prostě odsuzujícím pohledem, spíše se snaží o objasnění Lapinovy povahy. Lapina se ve srovnání s Kalinou nejeví jako zloduch, jak by se dalo podle rámce celého románu očekávat, ale jako prostý člověk podléhající materiálnímu nedostatku, na rozdíl od Kaliny, který je zde představován jako bytost téměř nadzemská, nezávislá na materiálních statcích.

1. 3. 2. Lapinova angažovanost

Co se týče Lapinovy angažovanosti ve veřejném prostoru, využívá Rüffer jen některé události známé ze Sabinova života.

Lapina se zapojuje do revolučního dění roku 1848 ve Svatováclavských lázních (Sabinova veřejná činnost do roku 1848 v románu využita není), a to z pohnutek na rozdíl od Sabiny nečestných:

Do Svatováclavských lázní ale půjdu na každý pád, abych viděl, co z toho pojde. Bud'to tam lid dostane za vyučenou a pak se všechno dovím, uslyším i uvidím, takže si městský hejtman nebude míti nač stěžovat; anebo tam udeří počátek revoluce a bude-li vítězí, což za nynějších dob není věc tak nesnadná, když všechny revoluce vítězí, budu plovati s proudem revolučním stále a přispěju hbitě a odhodlaně, až pověsí velmožného pána městského hejtmana na některou svítilnu. Na každý pád začíná mi žeň moje vzcházeti. (Rüffer 1872: 375).

Následně se aktivně účastní svatodušních bouří. Ty Rüffer interpretoval jako „mistrně položený a provedený maďarský úklad“ (Rüffer 1873: 326), na němž se pod vedením hraběnky Sereneyiové podílel převažující měrou právě Lapina. Ten revoluci sice rozdmýchal, ale „po celý tento den [...] se více boje nesúčastnil [...] vůdce sám měl příliš málo hrdinské

mysli, aby se byl připojil k bojovníkům ostatním, jejichžto počet byl v poměru k vojsku tuze nepatrný“ (Rüffer 1873: 189). Lapina je tedy líčen jako zbabělec.

Sabina se však ve skutečnosti nejen horlivě účastnil bojů, ale dle Fričovy vzpomínky byl navíc jedním z posledních, kteří setrvali na svých pozicích, i když ostatní je už opouštěli:

Zřelť jsem také, jak mnozí z těch, kteří mi byli ještě včera nadšeně přísahali, že jen přes jejich mrtvolu vnikne vojsko do města, odhazují zbraně, aneb sami pomáhají při odstraňování barikád, i jiných k tomu vybízejíce [...] za našimi zády bourají se barikády [...] nemůžeme se na svém stanovisku dále udržet. Jediný K. Sabina v svornostenském obleku stál ještě na tom, abychom se nerozházeli a zbraně nesložili (Ravik 1992: 46).

Románový Lapina se nakonec pokouší (jak pro hraběnku, tak pro Windischgrätze) rozpoutat revoluci ve Vídni. Jeho hlavním záměrem je jako obvykle získat pro sebe co nejvíce, především jmění a slávu.

Jestliže se ti podaří, abys roznítil ve Vídni povstání, jsou jen dvě věci možny. Bud' nabude takových rozměrů, že s ním vojsko, které jest nyní v Italii a v Uhřích engažováno, hotovo nebude, a pak bude ve Vídni i v Uhřích prohlášena republika, a ty jako hlavní původce revoluce uděláš bez velikého namáhání a beze všech zvláštních těžkostí skvělou kariéru. Anebo bude povstání potlačeno, a kníže Windischkrätz bude míti vítězoslavný vjezd do Vídně, kterou krví zkrotil. I v tom ohledu můžeš jenom získati; neboť pak tě musí považovati kníže za nástroj, pomocí jehož se mu podařilo, že provedl zamilovaný svůj plán, a bude pečovati o oddané, odvážné i schopné individuum (Rüffer 1874: 4).

K další revoluční činnosti mu dává příležitost mladší sestra hraběnky Sereneyiové, která stejně jako její sestra bojuje za maďarskou svobodu. Lapinu nabádá k tomu, aby využil politické situace a stal se „národním agitátorem“ (Rüffer 1874: 510):

Nač by byl zákon o spolcích a shromažďování se? Užijte ho s prospěchem, a záhy uhodíte k cíli. Kdekoliv máte přístup do některého spolku, zařizujte tam populární přednášky, které se snadno dají zavést na pole politiky, zvláště jsou-li obsahu historického. Dějepisem dokažte lidu, že snese spíše politiku pokroku a revoluce, nežli konservativnost. [...] Dlouho ale u populárních přednášek nesmíte zůstat. Musíte na základě zákona pořádati národní

demonstrace, veřejné průvody, které se opět řečmi končívají, jejichžto sláva vám připadne (Rüffer 1874: 466).

Rüffer tedy vlastně v postavě zrádného Lapiny interpretuje veškerou Sabinovu veřejnou činnost v šedesátých letech, po návratu z vězení⁹ jako součást plánu maďarské hraběnky na maďarské národní povstání a Lapinovu snahu zviditelnit se ve veřejném životě a dosáhnout postavení.

Lapina je představován jako postava postrádající víru ve vyšší cíle a smysl pro duchovní hodnoty. Dělá vše jen pro to, aby dosáhl svých záměrů – aby získal slávu a jmění. Ale ačkoli je při pořádání revoluce či národním agitováním veden svými ziskovými úmysly, nakonec se z něj stejně stává pouhá loutka v rukou mocnějších (hraběnky Sereneiové a knížete Windischgrätze).

1. 3. 3. Lapinova práce pro policii

Jakýsi protipól k Lapinově (i Sabinově) veřejné angažovanosti tvoří jeho aktivita konfidentská. Zatímco však životopisci dávají tyto dvě polohy Sabinovy činnosti do nesmiřitelného protikladu, který vysvětlují převážně Sabinovým „volným výkladem etických norem“ (Ravik 1992: 20) či „nepředstavitelnou mravní otrlostí“ (Thon 1947a: 40), která mu dovoľovala sloužit rakouské policii a zároveň se zasazovat pro národní věc, psát cituplné dopisy svému zeti Emanuelu Vávrovi a zároveň odevzdávat jeho zprávy ze zájezdu do Moskvy policii (Thon 1947b: 22-24), Rüffer nachází k oběma těmto pólům jednotnou motivaci. Tou je opět dosažení úspěchu (slávy a jmění) všemi možnými prostředky.

Lapina je ve službách policie již od svého prvního pobytu ve vězení (1845), do kterého se dostal kvůli podvodu, jehož se dopustil na mladé Židovce a její rodině.¹⁰ Právě tam

⁹ „Vystoupil při položení základního kamene Národního divadla, strhl posluchače při Husových oslavách v Husinci, mluvil na táboře lidu na Letné, putoval s českou delegací do Kostnice a na Žofině hovořil o českých sedlácích po bitvě na Bílé Hoře. Avšak nenechal si ujít ani příležitost promluvit u příležitosti odhalení Havlíčkovy pamětní desky na rodinném domě v Německém, dnes Havlíčkově Brodě [...] Druhou sférou působnosti byly spolky nebo Umělecká beseda, kde přednášel literátům, živnostníkům, dělníkům i dámám“ (Ravik 1992: 71-72)

¹⁰ Lapina se představil jako hrabě a začal si namlouvat mladou Židovku. Od jejího otce vymámil velký peněžní obnos, který utratil. Na podvod se přišlo a Lapina byl uvězněn (Rüffer 1872). Zde se Rüffer pravděpodobně inspiroval jednou z pomluv, které byly o Sabinovy roznášeny, a již zaznamenává Jakub Malý v *Našem znovuzrození*: „Někdy dobrodružil po venkově, kupoval mlýny a statky a hrál si na milostpána, maje přítom své náhončí, podobné kvítky, jako byl sám“ (Arbes 1941: 35). Tuto informaci zachytil i Frič ve svých *Pamětech*: „O

se seznámil s „velenebezpečným vyšším darebákem, bývalým to policejním komisařem“ (Rüffer 1872: 207), který mu vstúpil „začátky policejního špiclovství“ (Rüffer 1872: 208).

Od propuštění z vězení tedy Lapina pravidelně docházel na komisařství a přinášel novinky týkající se českého národního života. Ve srovnání se Sabinou (který spolupracoval s policií až od roku 1857) je však hned ze začátku všemi považován za osobou podezřelou a nevěrohodnou, všichni se ho straní a on má jen málo možností dostat se do středu národního života, proto nejčastěji vyzvídá od panských služek a děveček, se kterými si navíc svou práci zpříjemňuje laškováním.

Revolucionář a člen Repealu Ruppert¹¹ nazývá Lapinu a jeho přítele Knedlíka¹² „pochybnými existencemi“ (Rüffer 1872: 206), o Knedlíkovi mluví jako „zkaženém studentovi“, který si libuje v děláním dluhů, milostných pletkách a vysedávání po kavárnách a hostincích (Rüffer 1872: 567) a o Lapinovi jako o „kusu literáta, který se více o politiku stará, nežli to pravému vlastenci dovoleno“ (Rüffer 1872: 567).¹³ Když se jednou Lapina s Knedlíkem ocitnou na setkání Repealu, jsou jeho členy okamžitě vypuzeni.

Tato charakteristika Lapiny neodpovídá ani v nejmenším Sabinovu postavení v české společnosti před rokem 1848. Ten se totiž již v této době často objevoval v samotném centru národních politických aktivit. Z Arbesových vzpomínek na jednu z takzvaných vlasteneckých společností z roku 1848 můžeme vyčíst zcela opačný společenský status Sabiny: „Nepamatuju se sice; ale soudím tak z toho, že slyšel jsem jméno jeho pronáseti, ba provolávati tak často a s takovým důrazem, jako by býval muž ten vlastní duší celé společnosti, kterou chvílemi přímo elektrisoval“ (Arbes 1941: 15). Sabina byl nejen velmi oblíben ve vlastenecké společnosti, ale zároveň díky svému zájmu o otázky národní a sociální,¹⁴ k nimž se klonil již od polského

Sabinovi kolovaly již tehdy temné zvěsti, na př., že jezdí po venkově a vydává se za barona, kupuje zdánlivě statky a najímaje úředníky, od nichž prý přijímal kauce [...]“ (Arbes 1941: 42).

¹¹ Ludwig Ruppert (v knize psáno Rupert), 1808-1860, byl přední člen Repealu a revolucionář.

¹² Jan Slavibor Knedlhans Liblínský (1823 – 1889) byl český spisovatel, novinář, publicista a jeden z mluvčích radikálních demokratů. Blízký přítel Karla Sabiny.

¹³ Rüffer tu tedy prezentuje konzervativní postoj, podle kterého má vlastenectví zůstat omezeno pouze na oblast kultury.

¹⁴ „Již od studentských let intensivně prožíval všechny sociální a politické ideové proudy, jež se krátce shrnovaly do programu ‚Mladé Evropy‘ a jež v nejrozmanitějších přímých nárazech i nepřímých ohlasech doléhaly k jeho sluchu. Byla to četba knih a časopisů, ilegálně přepravovaných přes hranice, působil osobní styk s cizími revolucionáři, a byla to konečně společnost mladých domácích radikálů, s nimiž se Sabina sblížil a kteří si ve svých schůzkách formovali vlastní politický program, hodně odlišný od programu skupiny národně liberální“ (Thon 1947a: 19).

povstání roku 1831, byl jednou z předních osobností české radikální demokracie¹⁵ a od roku 1845 aktivním členem již zmiňovaného tajného revolučního spolku Repeal.

Rüffer vyličením Lapinova společenského postavení opět demonstuje jeho celkově negativní osobnostní charakter, který je všem dobře známý, a proto mu znemožňuje zapojení se do veřejného života, a tedy i uspokojivé odvádění práce pro policii.

Hned několikrát se pouští do hodnocení kvality Lapinových služeb pro policii, avšak toto hodnocení je značně rozporuplné. Na jedné straně mluví o Lapinovi jako o „nejzamilovanějším členu pana rady ze sboru důvěrníků politických“ (Rüffer 1872: 34), na straně druhé hned několikrát zmiňuje ledabylost Lapinovy práce a množství udělených pracovních důtek. Rüffer tu mísí dva plány chápání Lapinovy osobnosti projevující se právě vztahem k negativně chápanému orgánu policie. Na jedné straně se Lapinova zlotřilost projevuje právě úzkým sepětím s policií, jíž slouží dostatečně věrně, aby byl nazván „miláčkem komisaře“ (Rüffer 1872: 43), na straně druhé však jeho pracovní ledabylost poukazuje na jeho absolutní neschopnost vykonávat jakoukoli práci dobře, se západem a viditelnými úspěchy.

1. 3. 4. Lapinova literární činnost

„Pane, jsem českým spisovatelem, což jest pro tento okamžik dosti záhadná existence. Píšu někdy věci, jež se lidem líbí, ale vím, že bych mnohem lépe psal, kdybych nemusel býti tak často v rozpacích, kde v poledne neb večer jísti a čím odívati se budu. [...] musí-li člověk k obědu ponižovati se, nemůže pak nikdo od něho žádati, aby za chvíli Shakespearem byl“ (Rüffer 1872: 116).

Lapina se představuje jako spisovatel „z nutnosti“ (Rüffer 1872: 49), přičemž poukazuje na chudobnost tohoto řemesla (což můžeme číst jako narážku na některé Sabinovy obhajoby obžalovávající českou společnost, která nebyla schopna zaopatřit českého spisovatele). Žádné z jeho děl ale konkrétně připomenuto není. Jednou jsou zmíněny Lapinovy básně, ve kterých „pěl o svobodě“ (Rüffer 1872: 575), na jiných místech jsou však připomínána pouze literární díla obecně. Jejich hodnocení je převážně negativní, převažuje v nich rys řemeslného psaní, které není založeno ani na minimálním talentu: „Knedlík opatřil

¹⁵ Karel Kosík mluví o Sabinovi jako o „aktivním revolucionáři roku 1848, který prošel školou romantiky“ (Kosík 1958: s. 146) a na mnoha místech své knihy rozebírá Sabinovy politické a sociální postoje a jejich proměny.

mu několik literárních prací, které za oněch dob byly dobře placeny; neboť bylo pořádku lidí, aby byli úplně mocni českého jazyka, nepatrný pak byl počet těch, kteří by dovedli česky psátí“ (Rüffer 1872: 513).

Nebudeme se na tomto místě pouštět do hlubšího hodnocení Sabinových literárních kvalit, pro ilustraci uvedeme pouze několik postřehů týkajících se Sabinova psaní, které korespondují s psaním Lapinovým. Ravik říká, že do Sabinova literárního díla se promítly jak jeho „povahové nedostatky“, tak i „nevyrovnanost jeho finančního rozpočtu“ (Ravik 1992: 22). Sabinovu tvorbu podle něj charakterizuje vysoká kvantita, ale nízká kvalita, různorodost žánrů, ale nedotaženost jednotlivých celků, přičemž to vše je způsobeno honbou za honorářem:

Sabina nebyl dostatečně kritický a neváhal tedy vyzkoušet všechny možné žánry, všechny literární formy. Vytvořil bezpočet realizovaných i zapomenutých libret, veršoval, psal žurnalistické články, bojové letáky, řečnil, ale tvořil i romány, novely a povídky, spisoval kritiky, zabýval se utopickým socialismem Evropy... Jaký div, že přechoasto odváděl práci povrchní a nedotaženou. Ostatně Sabina žil pod stálými hrozbami exekuce. Neměl klid a protože hlavní motivační pružinou byl honorář, nenechal žádnou ze svých prací uzrát (Ravik 1992: 23).

Na jiném místě pak Ravik přímo popisuje Sabinův způsob řemeslného psaní:

Protože nedisponoval ani pijavým papírem, ani posejpátkem, přecházel po dopsání jedné stránky před uschnutím rukopisu k další práci. Tak nejprve psal novelu u pultu, ale když došel k poslední řádce stránky, přišel ke stolku a pokračoval v humoresce. Na druhém stolku dopisoval nějakou povídku. A tak se stěhoval napořád (Ravik 1992: 71).

Dle Charypara jsou však podobná hodnocení Sabinova díla silně ovlivněná statusem Sabiny jako konfidenta a zrádce, kvůli němuž bylo jeho dílo „vyřazeno z národní kultury“ (Charypar 2010: 23), a nemohlo být proto dostatečně zhodnocováno:

Jestliže o Sabinově životě víme málo, o jeho díle to platí dvojnásob. Aniž by někdy bylo seriózně zkoumáno, stal se jeho autor jako umělec v obecném povědomí doslova ztělesněním epigonství, pisatelem tvořícím výhradně pro výdělek, nakvap, bez jakéhokoli kompozičního či

ideového plánu a bezostyšně přitom užívajícím nápadů svých literárních předchůdců a vzorů, v první řadě ovšem Máchy (Charypar 2010: 22).

Ravik tedy stejně jako Ruffer (a na rozdíl od Charypara)¹⁶ pracuje s představou Sabiny – Lapiny jako řemeslného spisovatele písíciho ve velké kvantitě ale v nízké kvalitě, a to pouze pro výdělek. V těchto bodech se Rufferovo hodnocení Lapinových děl shoduje s Ravikovým hodnocením Sabiny, avšak na rozdíl od Ravika, který je v hodnocení rezervovanější, Ruffer zastává přísné negativní stanovisko a nepřiznává své postavě skutečně žádné tvůrčí schopnosti, ani veřejný literární úspěch. To plně koresponduje s celkovou představou Lapiny jako člověka toužícího po slávě a hmotném zdatu, jdoucího za ním za každou cenu, avšak neschopného dosáhnout ho na žádném poli.

1. 4. Shrnutí

Z předchozích charakteristik vyplývá, že Rufferovým původním záměrem v románu bylo vylíčit osobnost Karla Sabiny prostřednictvím zrádce Lapiny převážně v negativním světle. Ráz románu byl tedy původně pamfletický. Lapina měl vystupovat jako bezcharakterní bytost, jež se ze sobeckých důvodů dostává do centra revolučního dění a národního života, aby si vydobyla úspěch a jmění. Lapinova charakteristika proto vychází hlavně z kupení jeho zlotřilostí. K tomu využil Ruffer hned několik bodů ze života Karla Sabiny. Především Sabinova konfidentsví, které v románu začalo již roku 1845, což pak v přenesení na osobnost Sabiny znevažuje veškerou jeho revoluční činnost v roce 1848, kterou ostatně Ruffer interpretuje pouze jako prostředek k dosažení kýžené slávy. Dalším využitým motivem je motiv Lapiny jako šlechtického levobočka; ten byl Rufferem využit k vytvoření romantického syžetu románu, ale také jako motivace zdrojů mravní narušenosti a pozdější zlotřilosti Lapinovy povahy.

Koncepci pamfletického románu však Ruffer důsledně nedodržel. Lapina, z počátku označovaný za ďábelské stvoření, se pod vlivem okolností stává pouhou loutkou v rukou

¹⁶ „Sabina byl vše možné, jenom ne tuctový autor. Co udivuje nejvíce, je extenzita jeho tvorby, která od všestranně ztvárňované beletrie v rozpětí od tragických poloh až ke komedii a od fantastiky až k sociální tematice (prozaické žánry, lyrika, drama, libreto) mířila přes novinářskou a publicistickou produkci až k seriózním vědeckým statím, dodnes schopným probudit pozornost odborníků, to vše z provokativního a jedinečného pohledu autodidakta s bytostným zájmem o všechno nadčasové. Sabinu nelze klást na roveň někdejšímu čelným zjevům české literatury, Němcové, Nerudovi, Máchovi či Erbenovi, dozajista si ale zaslouží být stavěn vedle autorů jako Čelakovský, Tyl či Hálek a v některých ohledech i nad ně“ (Charypar 2010: 294).

mocnějších (hraběnky Sereneyiové, knížete Windischgrätze, „černé masky“). Často tedy působí spíše jako využitý chudák než jako postava démonická. Nejednou je na něj také nahlíženo se soucitem (při líčení jeho chudobných poměrů), či je dokonce představován jako postava mající i kladné vlastnosti. Ruffer představuje jednotlivé stránky Lapinovy povahy, které se střídavě projevují pod vlivem vnějších okolností, ale často i nahodile. Zatímco jedna událost v Lapinovi vzbudí lepší city, druhá, podobná ho nechává chladným.

Postava zrádce Lapiny se v průběhu románového děje vlastně nevyvíjí, pouze rozdílně reaguje na jednotlivé podněty. Střídavě je představována jako ztělesnění veškeré lidské špatnosti a loutka v rukou mocnějších nebo pozorný milenec a hrdý vlastenec. Lapina je zobrazován jako postava několika tváří, které si nejednou odporují. Celkově se tedy nejeví jako postava vykreslená pouze negativně, naopak je zřejmá snaha o objasnění důvodů Lapinova jednání a vykreslení rozporuplnosti jeho povahy. V takových momentech se román, ačkoli od počátku zamýšlený jako pamflet reagující na aktuální události, blíží dokonce románu vývojovému a můžeme ho spojovat s prvními pokusy o psychologickou prózu.

2. Naši předchůdci. Románek z doby předbřeznové

Naši předchůdci (1884) Josefa Václava Friče, jejichž podtitul zní *Románek z doby předbřeznové*, jsou „beletristickým zpracováním autorových vzpomínek, částí jeho cenných Pamětí, třebaš leckdy nadnesenou podle potřeby děje“ (Cvejn 1953: 244).

Novela vykresluje působení českých vlastenců před rokem 1848. Beletristickým způsobem připomíná okolnosti spojené se stavbou Budče a zaměřuje se na národně buditeckou aktivitu vlasteneckých kněží Václava Krolmuse, Jana Vlčka a především na osobnost básníka Josefa Jaroslava Kaliny.

Kalinův výjimečný život, jenž se vyznačuje „snovou přímočarostí a nestylizovaností, s jakou nechal svůj osud splynout s romantickým ideálem“ (Vaněk 2006: 15), byl Fričem zpracován do novely oslavující básníka především jako národního buditele. Kalina jako romanticky založený literát, který se vzdává materiálních statků a pohodlí ve prospěch vědecké činnosti,¹⁷ a zároveň také jako obětavý vlastenec, jehož předčasná smrt náhle ukončila slibně se rozvíjející dílo, se ve Fričově zpracování stává postavou s vyhraněně romantickými osudy. Nemá však v sobě vlastně nic z tradiční romantické psychologie, není „rozervancem“, prezentuje se naopak postoji plnými vnitřního klidu a životní rovnováhy.

V Kalinově charakteru se tedy neprojevuje žádná vnitřní rozpornost. Je to pravý „přítel Mus a bohů miláček“ (Frič 1953: 35), jeho povaha je „ideálně dobrodružná, naprosto nesobecká a shovívavá, tedy též prázdná vši ctižádosti“ (Frič 1953: 33).

Rozhodující okamžiky jeho osudu oscilují kolem několika osudových vztahů, jejichž jednotícím momentem je láska – postupně láska k matce, k vlasti a k milované dívce.

2. 1. Děj novely *Naši předchůdci*

Hlavními postavami novely jsou tři přátelé. Dva z nich, Václav Krolmus a Josef Jaroslav Kalina, vystupují v knize pod svými vlastními jmény, třetí, Jan Vlček, pod jménem

¹⁷ „Stav se na př. Kalina vychovatelem u zámožné jisté rodiny, jen kratičký čas tam setrval — proč? Slyšte jeho vlastní slova: „Šest hodin denně vyučováním svých svěřenců strávit by mi nebylo obtížné, ale dvě hodiny denně stolovati, pak na večer v saloně se praesentovati a na měkkých pohovkách při thé, lahůdkách a jalovém hovoru se povalovati, kde svrchovanou už moudrostí, kdož o divadelních hercích a herečkách anekdoty vypravovati umí — toť věru jest trýznění ducha. Každý den pociťuju, kterak se mne několik myšlenek spadává, a než by rok minul, byl bych zajisté tak hloupý jako ti a oni, jimiž blahobyt takový vysoko nad věci naší stojí!“ Jiný by snad jináče byl jednal — ale Kalina se navrátil k svým pracím a — k své chudobě“ (Sabina 1912 /1859/:179).

Hanuš. Všichni tři jsou vlastenecky smýšlející, národně uvědomělí a větší či menší měrou se podílejí na činnosti Amerlingovy Budče, jejíž stavbou celá kniha začíná.

Ústřední postava knihy, Josef Jaroslav Kalina, „všeobecně oblíbený, velenadějný básník-učenec“ (Frič 1953: 61) se zamilovává do Anny, dcery zesnulého zahradníka, jemuž patřil pozemek, na kterém je Budeč vystavěna. Jejich láska představuje jednu z ústředních dějových linií, o které se syžet novely opírá.

Tou druhou je samotná Kalinova literární tvorba a především velký zlom, který v ní nastal po napsání a následném úspěchu básně *Kšaft*. Právě nečekaný úspěch básně zapříčiňuje, že je Kalina vystaven pozornosti rakouské policie a dokonce musí emigrovat do zahraničí.

Dalšími důležitými motivy, které prostupují celou knihou, jsou Kalinova chudoba a především jeho nemoc – souchotiny. Ani péče jeho milované Anny ho nedokáže zachránit před blížící se smrtí. Kalina se po návratu z ciziny ocitá na smrtelném loži, kde je pak s Annou symbolicky oddán.

2. 2. Kalinův vzhled a povaha

Stejně jako u Lapiny, projevuje se i u Kaliny vnitřní povaha ve vnějším vzezření, a to konkrétně v úsměvu a pohledu:

[...] *mladý muž růžových, kadeřavým krátkým vousem obrostlých tváří, s jehož odkrytého vysokého čela splývaly dlouhé havraní vlasy, jejichž konce místy svíral, místy v bujných kotoučích propouštěl již blysknavý límec černého, úzce na prsou zapjatého kabátu. Mětl' orličí nos, husté obočí a dlouhé brvy, z jichž stínu vyšlehovalo bystré, velké a dobré oko, v tom okamžiku skromně k zemi sklopené. Jeho svěží, silné rty chvěly se v stálém, libou dobrosrdečnost projevujícím úsměvu* (Frič 1953: 31).

Na rozdíl od negativních vlastností obsažených v Lapinově vnější podobě (viz kap. 1. 2.), Kalina působí především dobrosrdečně, což je dvakrát explicitně zmíněno. Popis postavy však rozhodně nepřipomíná nějakého dobromyslného měšťana, ale představuje obraz muže výrazného vzhledu (vousem obrostlé tváře, vysoké čelo, dlouhé havraní vlasy, orlí nos, husté obočí), který není nepodobný typickému romantickému hrdinovi (tento obraz se neliší od toho, co víme o skutečném básníkovi: Frýdecký uvádí, že „fyziognomie Kalinova byla výrazná, mužně ušlechtilá, připomínala prý Krista [...]“ /Frýdecký 1915: 708/). Jediným

znakem, jenž zde chybí k vylíčení prototypu romantického hrdiny, je bledá tvář. Kalinova tvář je v úvodním popisu novely naopak růžová. To může podporovat představu Kalinovy dobrosrdečnosti, stejně jako odkazovat k lidskosti a možná i lidovosti postavy, která zde není primárně považována za bytost až éterickou (jako například v případě Rüfferova líčení),¹⁸ ale je na ni nahlíženo s výraznou snahou o realistické podání.

Přesto je v určitých chvílích Kalinova tvář označována jako bledá, a to při popisu jeho zdravotních obtíží. Kalina, „trpce jednak zkoušený a číhající naň Moranou stále ohrožovaný básník“ (Frič 1953: 65), v knize dostává podobu národního mučedníka (což je i několikrát explicitně zmíněno). Vrcholnou scénou celé novely je situace, kdy nemocný a smrti blízký umělec v horečce blouzní a vykřikuje vlastenecké verše, jež mu právě přijdou na mysl. Blouznící básník se stává obrazem umírajícího génia,¹⁹ jenž se i v poslední své hodině oddává svému životnímu poslání – básnění pro vlast.

Již zde Frič slučuje několik zásadních motivů, které dohromady vytváří osobnost hlavního představitele novely. Prvním je výjimečnost postavy, která se projevuje už ve výrazném vzhledu, ale především v povahových vlastnostech (i v největších fyzických útrapách obrací Kalina svou pozornost k činnosti pro vlast), obojí pak směřuje k vylíčení Kaliny jako trpícího génia silně vlastenecky smýšlejícího. Důležitým bodem Fričova líčení je právě interpretace všech Kalinových činů jako nadšeně vlasteneckých a zároveň sloužících k prospěchu lidu. S tím souvisí i druhý hlavní motiv konstruuující Kalinovu postavu v novele.

¹⁸ „Byla to subtilná postava. Bledé čelo a tvář výrazu ušlechtilého dodávaly jí podobnost salvatora [...] zíraje snivě vzhůru na strop, jak to často činival, když básnické obrazy vstoupily před ducha jeho [...] Zápase vždy s velkou chudobou, na niž nikdy, zahloubav se do snění anebo filozofie, nepomýšlel, žil beze všech nároků v největší skromnosti. Jediná vášně jeho byla k národu, jemuž dal první revoluční píseň [...] Nešťastnou náhodou obětoval však jako druhý Faust nejbujnější sílu života filosofickým spekulacím. Pro filosofii zapomněl i na vezdejší chléb. Často se stalo, že na kolik dní nepožil ani sousta pokrmu. Při tom všem ale naplňovala ho šlechtná pýcha, takže všelikou hmotnou pomoc, a byť i od přátel pocházela, od sebe odmítal. Uměl trpěti hlad a nebýti od nikoho závislým. Častokrát vynořily se skvostné myšlenky z duše jeho. Velmi často zdálo se, že má zvěděni budoucnosti. V takových dobách stával se z jindy skromného, zádumčivého a tichého muže najednou nadšený řečník veličenských zraků a hrdě vzpřímené postavy. Zdálo se, jakoby slabé, choré a záhy smrti propadající tělo bylo duchem galvanisováno, kterýž na ně vtiskoval pečeť šlechtictví. Když pak domluvil, když větší duch jeho překvapil i povznesl přátele, tu sklesl a seděl opět tak tiše, tak snivě, až k smrti zemden v některém koutku světnice, jako ten, jenž nepatří více pro tento život“ (Rüffer 1872: 210-211).

¹⁹ Kalina však není typickým géniem, jak ho představuje romantismus: „V kapitalistickém světě je jednotlivce postaven vůči společnosti bezprostředně jako cizinec vůči cizincům, jako individuální *já* proti obrovitému *ne-já*. Z takové situace vzniká mohutné sebevědomí, pyšný subjektivismus, avšak zároveň pocit ztracenosti a opuštěnosti; napoleonovské *já*, které vyje před zázračnými obrazy, *já*, které dobývá svět, a *já* přemožené hrůzou osamělosti [...]. Izolované, nechráněné a do sebe sama vržené *já* spisovatele a umělce chrání svou kůží, kterou nese na trh, a pod maskou ‚génia‘ vyzývá k souboji měšťácký svět [...]“ (Fischer 1966: 129-130). Kalina v novele představuje génia tvořícího pro lid a obdivovaného lidem, avšak nevyvyšující ho se nad něj. Kalina není lidu odcizen, je naopak jeho součástí.

Tím je jeho orientace na lid („plachý, však lidu s nejuvřejší duší oddaný pěvec Kšaftu“ /Frič 1953: 105/), která je demonstrována nejen jeho zájmem o lidovou tvorbu, ale i milostným vztahem se zahradníkovou dcerou (více v kap. 2. 5.).

2. 3. Kalinovo dětství a mládí

Novela *Naši předchůdci* zachycuje Kalinův život v průběhu čtyřicátých let 19. století až do jeho smrti roku 1847. Zpět do básnickovy minulosti se příliš neobrací.

Postava básníka je v rámci jeho vědecké a literární činnosti několikrát označena za génia (Frič 1953), avšak využity nejsou zdaleka všechny motivy posilující představu Kalinovy geniálnosti.

V předmluvě k výboru Kalinových básní z roku 1852 je např. uvedena historka týkající se Kalinova prvního příchodu do školy:

A když přijde, počne se ho učitel vyptávati, slyšev již od babičky, že písmenka zná, jaké která má jméno. A když Josef uměle a hbitě všechny mu je jmenoval, doložil: „Já umím také slabikovat.“ Učitel: Nu tak slabikuj! Když i to šlo hbitě, pravil: „Já umím také číst, pane učiteli!“ a když hbitě počteno: „Já umím také německy číst,“ a zase „a já umím také latinsky číst“ (Doucha, Vlček 1852: 7-8).

Uvedený citát, stejně tak jako charakter celé předmluvy k výboru Kalinovy poezie dle Vaňka přesně odpovídá takovému pojmání Kaliny, které směřuje k typu romantického génia již od raného dětství (Vaněk 2006: 15). Frič však tuto historku ponechal stranou.

Co však z minulosti Kalinovy zmíněno je, je duševní nemoc Kalinovy matky, která měla na básníkovo prožívání vlastní existence značný vliv. Fričovo líčení je však ve srovnání s líčením Douchovým a Vlčkovým spíše střízlivé.

Ovšem že i Jaroslav byl sirotek. Matka byla mu před lety umřela v blázinci, kamž ji byl sám co dvanáctiletý²⁰ hoch doprovodil. Upomínky však tohoto na matku, ač smutné, ano zoufalé, neměly přece nejmenšího příměsku trpkosti – i v šílenosti své tulila se k svému prvorození a žehnala miláčka svého i v okamžiku věčného rozloučení – [...] (Frič 1953: 26).

²⁰ Doucha s Vlčkem a i jiní uvádějí, že se tato scéna odehrála v roce 1830, tedy v době, kdy bylo Kalinovi čtrnáct, nikoli dvanáct let. Snížení Kalinova věku Fričem můžeme interpretovat jako snahu zvýšit dramatickost a závažnost celé scény.

Frič i na jiných místech zmiňuje Kalinovu náklonnost k matce, ta však nikdy nepřekračuje hranici prosté lásky, která společně s láskou k vlasti a k zahradníkově dceři Anně Haškové konstruuje Kalinův vnitřní svět. V Douchově a Vlčkově podání jsou právě láska k matce a strasti, kvůli její nemoci a smrti prožité, principem, který vytváří veškerou Kalinovu osobnost, formuje veškeré jeho další city, včetně jeho touhy po vědění:

Strast byla chlebem jeho, na kterémž hned od mladosti vychován. Přemnohoť on zkusil, ale ni žádná bolest asi tak citelných jizev nepozastavila, a žádná jiná rána tak důtklivě neutkvěla v duši jeho, jako žalostný konec života vroucně milované dobré matky jeho, kterážto, jakž bývá, domácí svízele k srdci příliš sobě berouc roku 1830 v Pražském blázinci skonala. Odtud i srdce našeho Jaroslava nezhojitelně rozerváno; odtud a z neodbytných těch žalostných rozpomenutí počítá se ustanovitý výhost tomuto světu a všemu tomu, co v něm honosení a lahoda a hojnost sluje; slovem, odtud počítá se duch jeho právě křesťanský, toužení a snažení po věčných vědách a věcech, mysl ideální. Tužebná rozpomínka na milou matku rozléhá se co tichý, úpěnlivý žal pronikající skrze všecken život jeho, a jest spolu ticho-zářící večerní hvězdou, kteráž zapadajíc mutno-jemně zdá se ho těšiti slibujíc, že na novém, věčném jitru jasnější a krásnější mu vzejde (Doucha, Vlček 1852: 9).

Když srovnáme oba úryvky popisující chorobu Kalinovy matky a její vliv na básníka, Douchův a Vlčkův popis v životopisné se nám překvapivě jeví jako barvitější, dramatičtější a zainteresovanější než rezervované Fričovo beletristické zpracování stejné situace.

Přesto však obraz matky provází postavu básníka Kaliny celou novelou. Matka je pro něj připomínkou ztraceného dětství a myšlenka na ni ho naplňuje láskou (nejčastěji s přídechem smutku, provázejícím jak ztrátu matky, tak ztrátu dětství). Kalina se tak jeví jako silně emotivně založený člověk, což přispívá jak k jeho stylizaci jako romantického hrdiny, tak i k předchozímu vyličení jeho dobrácké povahy. Strasti, které kvůli matce zažil, z něj pak vytvářejí člověka výjimečného, který prožil v mladém věku velmi intenzivní emotivní událost, jež ho silně poznamenala a konstruovala jeho další smýšlení a prožívání.

2. 4. Kalinova báseň *Kšaft*

Kalinovy zájmy jsou velmi různorodé. Zabýval se „dějinami, hudbou i botanikou, navštěvoval přednášky na medicíně, pokoušel se formulovat zásady vlastní filozofie“ (Vaněk

2006: 15), zajímal se o folklór a filologii. „Na počátku 40. let se poprvé pokouší o poezii. Baladou *Kšaft* rázem dosáhne úspěchu, snad proto, že ji vydal samostatně na způsob kramářské písně [...]" (Vaněk 2006: 15).

Kalina byl bezpochyby „renesančním člověkem“, který v nábězích obsáhl mnoho vědeckých oblastí, přesto je pro Friče především básníkem. Vydání *Kšaftu* Frič představuje jako vrchol jeho tvůrčí činnosti. Pro historii popisující úspěšný prodej básně vyčlenil celou jednu kapitolu (Frič 1953: 79-87). Připomíná i vyšetřování policií, o němž se zmiňují i Doucha s Vlčkem: „V ten čas padají také znamenitější básně Kalinovy, jako *Kšaft*, jehož v ty dni, jak vyšel, přes 10 000 bylo po Praze rozchvátáno, a třikráte tolik odbyto by bylo, kdyby povyk z toho pošlý, anoť všude na trzích a po ulicích o mrtvém otci hlásali a zpívali, nebyl od prodaje přestati kázal“ (Doucha, Vlček 1852: 16).

Povšimněme si však, že Doucha s Vlčkem mluví o *Kšaftu* jen jako o jedné ze znamenitějších básní Kalinových, nepřikládají mu tedy takový význam jako Frič, který píše o Kalinovi po vydání *Kšaftu* jako o „básníku dnes nade všecky proslavenému“ (Frič 1953: 87), nebo Frýdecký („Jeho populární *Kšaft*, který roku 1842 /snad již o 6 let dříve/ fascinoval pražskou ulici, učinil ho miláčkem nejširších vrstev českého lidu [...] /Frýdecký 1915: 708/).

Důležitou vlastností *Kšaftu* byl právě způsob distribuce, jeho vydání formou letáku, které ho přiblížilo jarmarečně prodávaným kramářským písním a díky kterému se báseň dostala mezi venkovské čtenáře. Morytátový ráz básně se závěrečným mravním poučením pak čtenářskému očekávání lidových čtenářů velmi dobře odpovídal. Tato situace Fričovi umožnila, aby o romanticky výlučném vzdělanci Kalinovi psal jako básníku, který tvořil pro lid a kterého lid miloval (Frič 1953). Vydání *Kšaftu* se v této stylizaci stává nejen významným literárním počinem, ale především důležitým počinem vlasteneckým.

2. 5. Kalinova láska k Anně

Životní družkou Kaliny byla v reálném světě „tajemná Vilemína Wolfová, okouzlující prý více vzděláním než krásou“ (Vaněk 2006: 16).

Lori života Kalinova jmenovala se Vilemína Wolfová. Jméno její prozrazuje původ německý; pobyt v Praze, čile probouzející se k národnímu životu, a styk s předními rodinami české společnosti tehdejší způsobil však, že její srdce přilnulo spravedlivým zájmem k věci české, a že cítila se ve svém ovzduší úplně Češkou. Máme zprávu o ní, že docházela pravidelně v známou rodinu dra Jos. Friče, jehož choť dala část svého bytu dru Amerlingovi k přednáškám

vzdělávacím pro dámy. Mína — jak později ji Kalina zval, snad po vzoru Míny Kollárovy — ocitla se tak v kruhu českých žen, které zaujímaly vynikající místo v společenském životě českém let předbřeznových; seznámila se s Antoníí Bohuslavou Rajsskou, chotí Čelakovského, slečnami Růžičkovou, Hlavsovou, Svobodovou, Machotkovou a j., a s nimi společně účastnila se horlivě buditelské činnosti ve smyslu vychovatelských zásad Amerlingových. Styk s touto vybranou společností a vrozený takt Mínin vyhlásily ji záhy jako ženu duchaplnou a vřele oddanou vlastenku; v této společnosti, do níž měl ochotný přístup, snad přímo v rodině Fričově, seznámil se s ní někdy na počátku let čtyřicátých duch vzácně nadaný a stejně vroucí — Jos. Jaroslav Kalina (Frýdecký 1915: 708).

Tuto ženu však Frič ve své novele nepřipomíná. Postavu Kaliny spojil s dívkou obyčejného původu Annou Haškovou, o které se jinak zmiňuje ve svých *Pamětech* pouze jako o „nejvřelejší ctitelce zesnulého básníka a lidumila“ (Frič 1891: 157). Přesto z ní ve své novele udělal Kalinovu životní družku.

Anna Hašková je v knize líčena jako prostá, avšak vlastenecky uvědomělá dívka z lidu, což dopomáhá k vytvoření představy Kaliny jako lidumila, který se bez předsudků stýkal i s nižšími společenskými vrstvami, a pro kterého zároveň bylo nejvyšší hodnotou vlastenecké cítění. Takovéto pojetí Kaliny podporuje Frič i ve svých *Pamětech*:

[...] povahy mírné, však srdce vřelého, básník, libomudrc a mluvozpytec stejně nadšený, kterému lid, Slovanstvo a „sacro-santa philologia“ tvořily vznešenou trojici jeho náboženství; člověk skromný a stále nadšený, velice soudný, ale nepraktický, smýšlení radikálního, jenž v písních svých dardou a palcátem mával a pro chudinu proudy krve proléval [...] (Frič 1891: 207).

2. 6. Kalinova nemoc, chudoba a smrt

Hlavním „upírem“, který z Kaliny „třebe krev“, jak Frič dramaticky líčí (Frič 1953: 38), byla nemoc – souchotiny. Básníka zachvacuje slabost právě ve chvílích největšího vlasteneckého vytržení a naopak v době nemoci se věnuje notaci lidových písní, či skládání básní „pro národ“. Jakoby nemoc a předzvěst smrti ještě zvýrazňovaly potřebu obětavé vlastenecké práce.

Stejně jako nemoc, dopomáhá i chudoba k vytváření představy básníka jako romantického mučedníka. Kalina je v jejich zajetí, přičemž ho při životě udržuje péče jeho

přátel a především milované dívky. Opět se nám vrací základní z konstruuujících principů Kalinova života – láska. „Tvrdošijně se vlekla opětným chrlením krve vždy zase prodlužovaná choroba Jaroslavova, v níž věrnými, však nepraktickými přáteli, Václavem i Hanušem, ošetřován, byl by nejednou ‚deficiente pecu‘²¹ na pokraj nejvšednější bídy uvržen hlady neb jiným nedostatkem najisto i zahynul, kdyby nebyla nad ním bděla Anna [...]“ (Frič 1953: 60-61).

Přes veškerou péči však Kalina umírá. Jeho smrt však není podle *Našich předchůdců* koncem básníkovy odkazu, ten žije v jeho dílech dál i po smrti. Frič popisuje velkolepost jeho pohřbu:

A vskutku připravoval se každý hned ochotně ku slavnému průvodu, jakéhož znovu ze sna se probouzející Praha do té chvíle nepamatovala. Ženy, starci, vlastenci všeho druhu, literáti i proletáři, alumnové, žáci všech škol – ano již i úředníci a někteří důstojníci. [...] A třeba ten proud kolem rakve i za ní se hrnoucího lidu vzrostl, než dospěl do nemocnice k věži novoměstské radnice, v nepřehledné tisíce, zachován přece nejzbožnější klid a truchlou vážností svou imponující pořádek (Frič 1953: 103).

Velkolepost a význam Kalinova pohřbu připomíná i Vaněk, když píše: „Jeho pohřeb se v politicky vzrušeném létě stane národní demonstrací, bohatě navštívenou událostí s bílými květinami, předjímkou podzimního pohřbu Jungmannova“ (Vaněk 2006: 17). Následně však dodává: „Pak už se na podivného básníka rychle zapomíná“ (Vaněk 2006: 17).

Podle Friče však Kalinův odkaz žije dál ve vlasteneckých činech ostatních. V epilogu své novely líčí jeden z vlasteneckých výletů do Šárky, který je dle Friče stejně jako tvorba Kalinova součástí vlastenecké aktivity, jež naplno propukne v roce 1848.

2. 7. Shrnutí

Jak již bylo řečeno, Josef Jaroslav Kalina je v novele líčen výrazně pozitivně, jako „přítel Mus a bohů miláček“ (Frič 1953: 35), jako „všeobecně oblíbený, velenadějný básník-učenec“ (Frič 1953: 61). Kalina tvoří pro lid a je lidem milován. Zároveň je ale představován jako romantický ideál básníka, který směřuje k typu romantického génia již od raného dětství, postrádá však typickou romantickou rozervanost a odcizující výlučnost romantického génia.

²¹ Při nedostatku peněz.

Již od raného mládí je poznamenán silnou emotivní zkušeností – duševní chorobou a následnou smrtí matky. Tato zkušenost, která dopomohla k vytvoření jeho výjimečné osobnosti, konstruuje jeho další prožívání a vnímání.

Smrt matky však není jediným tragickým bodem, který Kalinu provází životem. Dalšími jsou nemoc a chudoba. Ačkoli je obojím Kalina tvrdě sužován, nepřestává ani v nejtěžších chvílích tvořit a horovat pro národ. Stává se tak prototypickým obrazem národního mučedníka.

Jeho smýšlení je navíc za všech okolností pozitivní a je vždy utvářeno skrze upřímnou lásku (k matce, k vlasti, k Anně). Připomeneme-li opět Frýdeckého („fyziognomie Kalinova byla výrazná, mužně ušlechtilá, připomínala prý Krista [...]“ /Frýdecký 1915: 708/) a Rufferův popis („Byla to subtylná postava. Bledé čelo a tvář výrazu ušlechtilého dodávaly jí podobnost salvatora“ /Ruffer 1872: 210/), nebudeme daleko od pravdy, když postavu Kaliny vykreslenou v *Našich předchůdcích* označíme za jakéhosi novodobého národního světce.

Kalinovo horování pro národ se stává ústředním motivem celé knihy, přičemž jakákoli jeho aktivita (především vědecká a literární) je Fričem interpretována jako výsledek jeho vlasteneckého smýšlení.

3. Ztracený život

Třídílný román Gustava Pfliegera-Moravského *Ztracený život*, sestávající z pěti knih, vyšel poprvé v roce 1862. Na rozdíl od předchozích dvou děl, jejichž hlavní postavy byly ztotožnitelné s postavami historickými (Sabinou, Kalinou), osudy hlavní postavy románu *Ztracený život* Jaromíra Olšovského jsou pouze vzdáleně inspirovány osudy revolucionáře Josefa Václava Friče.²² Pflieger-Moravský se ve svém hrdinovi pokusil vytvořit postavu „prototypového“ romantického hrdiny a některé z Fričových životních dat (například Fričovo rodinné zázemí) proto nevyužil. Větší pozornost místo toho věnoval jiným motivům, spíše zdůrazňujícím romantický typ postavy. V této části práce se tedy zaměříme více na romantickou stylizovanost ústřední postavy a jejích osudů, než na biografická porovnání obou postav (Olšovského a Friče), které se shodují jen v hrubých obrysech.²³

3. 1. Děj románu *Ztracený život*

Děj románu se odehrává několik let po roce 1849. Jaromír Olšovský, sirotek a nynější vychovatel na zámku hraběte Rovnického, vychovává v liberálním duchu mladého hraběte. Sám je (stejně jako Frič) sociálně a národně moderně smýšlející osobností a své názory ohledně společenské rovnosti se snaží předat svému mladému žákovi. Na zámku se zamiluje do neteře hraběte Rovnického Mary, ale stojí mezi nimi společenská hráz. Olšovský touží ještě víc než dřív po revoluci, protože by mu umožnila smést všechny sociální rozdíly a jeho lásce by pak nebránilo nic v cestě.

Na zámku se seznamuje s hrabětem Parym a pod jeho vlivem se stává se součástí tajného revolučního spolku, který si klade za cíl uspořádat revoluce po celé Evropě. Odchází

²² Arne Novák ve svých *Přehledných dějinách literatury české* uvádí: „V románové analýze nemocného snění zklamaného v boji za svobodu a mukami marné lásky, *Ztracený život* (1862), dotýká se motivicky osudů J. V. Friče, podal [Pflieger-Moravský] českou obměnu slavného Spielhagenova románu *Problematische Naturen* [...] (Novák 1936-1939: 544), *Lexikon české literatury* však tuto spojitost mezi románovou postavou Jaromíra Olšovského s J. V. Fričem zpochybňuje: „V osudech hlavní postavy, vychovatele v šlechtické rodině a nadšeného, leč neúspěšného vyznavače vznešených ideálů přerouzujícího se v hlasatele demokratických zásad a horujícího pro svobodu národa, byly, patrně neprávem, shledávány podobnosti s životem J. V. Friče“ (Lexikon 2000: s. 899).

²³ Společné body v životopisu obou postav tvoří pouze emigrace a revoluční činnost (obojí však probíhá za jiných okolností a s jinými výsledky). Společné motivy nacházíme i v některých povahových vlastnostech a názorech obou postav – jsou jimi např. vlastenecké smýšlení, idealismus, radikalismus.

ze zámku a cestuje po venkově, aby se seznámil s názory vesnického lidu. S lítostí si uvědomuje, že společnost ještě není na revoluci připravena.

Mezitím prochází jeho láska k Mary velkou zkouškou. Mary se totiž z nutnosti (přání v otcově závěti) provdala za hraběte Sonnensteina, který je shodou okolností bývalým svůdcem Olšovského sestry a zároveň i zatraceným členem tajného revolučního spolku. Právě Olšovský je spolkem určen za prostředníka, který má Sonnensteinovi sdělit, že ho tajný spolek odsoudil k smrti. Olšovský vyzývá Sonnensteina na souboj, aby pomstil čest své sestry a zároveň dostal úkol, který mu určil tajný spolek. Sonnenstein umírá a Mary váhá, zda je morální milovat muže, který jí zabil manžela.

Olšovský odchází na venkov ke svému příteli Lesnickému, kde nějaký čas pobývá. Následně je ale odhaleno jeho účastenství v tajném spolku a Olšovský prchá (stejně jako Frič v té době) za hranice. Nejprve se stýká s revolucionáři v Paříži, poté se plaví do Itálie, kde má vypuknout revoluce. Její účastníci jsou však poraženi a zajati, Olšovský se dostává do vězení. Přichází za ním Mary, která mu zaplatila kauci, Olšovský však spolkně jed, protože si myslí, že už ho jdou popravit. Umírá Mary v náručí a ona umírá brzy po něm na puklé srdce. Oba jsou pohřbeni spolu. Dva roky poté je osvobozena Itálie a stejně tak i Čechy. Oslavují se padlí z minulého boje.

3. 2. Olšovského vzhled a povaha

Stejně jako u postavy Lapiny a Josefa Jaroslava Kaliny hraje i v případě Olšovského velmi důležitou roli právě popis jeho vzhledu. A stejně jako u předchozích charakteristik je i popis Olšovského vzhledu prostředkem k vyličení povahových vlastností postavy. Olšovský je po stránce vnějškové líčen podobně jako Kalina, a to takřka jako prototyp romantického hrdiny (černé kučeravé vlasy a černé oči, bledá tvář). Po stránce povahové pak jako bytost ušlechtilá a vznešená.

Bylť mladý tento muž vysoké postavy, hlava obyčejně vzhůru nešená někdy se uhnula ku předu a činila pěknou postavu mladíkovu tím zajímavější; černé kučeravé vlasy a černé oči, nad nimiž se uměle klenulo obočí, tvořily souhlasný celek. Tvář jevila mužnou odvahu, již mocné čelo, smělý vzrůst nosu a nevšední plamen zraků tím více výšila. Nade rty upínal se lehký vous a nebyl zajímavosti obličej na újmu. Tvář byla spíše bledá, avšak nikoli následkem tělesné choroby. Velmi ušlechtilý tvar brady doplňoval zajímavost celého zjevu lící a zakončoval pěkně půvabnost hlavy, jejížto největší ozdobou byl duchaplný výraz, jenž dodával tváři

neobyčejně smělé a imponující převahy a jaksi k šetrnosti ba úctě vybízel. Když se černé řasy pozvedly a to plné, černé oko zaplanulo celým tím utajovaným ohněm, tu pronikavé jeho moci nikdo odolati nemohl a buď uvoliti se musil odvrátit se čili vzdáti se. Na tváři sídlila neustále jakási zvláštní vážnost, která ač nenucená přece odporovala dosavadnímu stáří mladíka, jenž sotva čítal šestnácte let. Pohyby jeho rukou byly určité, a souhlasily s pevným držením těla a s vážností tváří. Oděv Olšovského byl jednoduchý, avšak nanejvýš vkusný; prádlo jako sníh bílé svědčilo o zálibě, s jakouž mladík tuto část svého přístroje pěstoval (Pfleger-Moravský 1862: 14-15).

Olšovského tvář jeví „mužnou odvalu“ a vážnost, jeho brada má „ušlechtilý tvar“ a jeho největší ozdobou je „duchaplný výraz“ (Pfleger-Moravský 1862). Je představován jako nositel společensky progresivních názorů, povahově klidný a vyrovnaný mladý muž. V obsáhlém úvodním popisu nenalzáme žádnou zmínku o jeho romantické rozervanosti. Přesto je ale tato rozervanost postavě vlastní a provází ji celým románem. Projevuje se při střetnutí Olšovského ideálů, především národních a sociálních, s prostou realitou. V takových případech se na jeho rtech objevuje rozervanecký „trpký úsměch“ (Pfleger-Moravský 1862: 10). Romantická nejednoznačnost a bezvýchodnost je obsažena i v syžetu jedné z ústředních dějových linií románu – v milostném vztahu Olšovského a Mary (viz kap. 3. 5.).

Do Olšovského tváře se také vepsaly tragické události jeho mládí (viz kap. 3. 3.), jeho vzezření prozrazuje vnitřní bolest a prožité utrpení („viděla výmluvný výraz ve tváři mladého muže a ponejprv jí napadlo, že Olšovský skrývá tím tichým, odměřeným, ano chladným zevnějškem snad utrpení a vnitřní bolest“ /Pfleger-Moravský 1862: 40/ nebo na jiném místě: „muž s tím zářícím okem, s tou bledou tváří, s celým tím zjevem, nesoucím na sobě jakési tajemné utrpení“ /Pfleger-Moravský 1862: 79/). Olšovský je nejčastěji zobrazován ve stavu hlubokého zadumání („V hlubokých myšlénkách chodil nějakou chvíli po pokoji, oči maje sklopeny, ruce křížem na prsou přeložené“ /Pfleger-Moravský 1862: 15/, jako mladík naprosto oddaný svým ideálům, odcizený ruchu vnějšího světa, při četbě či s knihou v ruce. Kniha se jako symbol vzdělanosti a rozjímavosti stává jeho osobním atributem.

Dalším romantickým rysem Olšovského povahy je jeho touha po svobodě a neustálý pocit pout reprezentovaných převážně sociálními hradbami, která ho svazují. Z této svázanosti se pokouší vyvléknout, proto také odchází ve službách tajného revolučního spolku ze zámku Rovnických na venkov, kde také plní svůj první spolkový úkol.

3. 3. Olšovského původ a dětství

Dalším bodem romantické stylizace postavy Olšovského je jeho původ a rané dětství. Olšovskému zemřela v raném věku matka, následně pak otec. Špatným hospodařením poručníka přišel o všechno zděděné jmění. Navíc byla jeho sestra svedena a následně odvržena šlechticem (Sonnensteinem), proto spáchala sebevraždu.

Olšovský je tedy sirotkem beze jména a jmění,²⁴ navíc je od raného dětství postihován úmrtími svých blízkých. Přesto (a možná právě proto) je bytostí ušlechtilou a vznešenou, na svůj věk až příliš vážnou („Na tváři sídlila neustále jakási zvláštní vážnost, která ač nenucená přece odporovala dosavadnímu stáří mladíka, jenž sotva čítal šestnácte let“ /Pfleger-Moravský 1862: 14-15/).

Smrt rodinných příslušníků je na jedné straně prvkem konstruujícím Olšovského osobnost, na straně druhé pak motivem odkazujícím k tragické osudovosti, která Olšovského po celý život provází. O této tragické předurčenosti přemýšlí Mary poté, co se dozvídá o smrti Olšovského přítelkyně Lotty:

Což musí potkati všecy, kteří Olšovského chovají v lásce, osud tak strašlivý? Všady, kde se on objeví, sleduje jeho kroky neštěstí a nehoda! A Olšovský? Jako plamenný zjev nese se nad svými vrstevníky, dál tékaje nedbá na to, co se kolem něho děje, za cílem svým žene se mocí neznámou puzen, v pravo a v levo klesají ti, kdož jej milují! Jaký osud očekává jej? Zdaž jej nezachvátí myšlénka, kterouž se dává vésti? Nevrhne se posléze naň zuřivý osud v tom okamžení, když bude se mníti u svého cíle? (Pfleger-Moravský 1862: 31-32).

Mary částečně správně předpoví Olšovského konec. Olšovský, hnán revolučními myšlenkami, se zapojuje do revolučního dění, které však končí neúspěchem. Je zatčen, uvězněn a jeho konec má opět charakter tragické osudovosti.

3. 4. Olšovského láska k vlasti a revoluční smýšlení

Revoluční rok 1848 zastihl Olšovského na univerzitě. Mladý student, již dříve se zajímající o národně osvoboditelskou myšlenku, se ihned nadchl pro revoluci („Velmocný ruch tehdejšího našeho politického života dotknul se ho celou silou a mladík vyznačoval se

²⁴ Srovnejme s postavou Lapiny, z něhož nepřítomnost jména a jmění dělá osobu sobeckou a zkaženou.

brzy mezi svými soudruhy obzvláštní oddaností věci národní a nevidaným plamenem vroucího citu pro vlast a svobodu“ /Pfleger-Moravský 1862: 19/), nikdy se ale nedral do popředí, neměl ambice vést a být viděn, raději o revoluci tiše přemýšlel a snil. Ve srovnání s osobností Josefa Václava Friče tedy shledáváme u obou výrazný názorový idealismus a radikalismus, avšak u Friče je na rozdíl od Olšovského přítomna i revolučně zacílená aktivita.

Olšovský začíná být skutečně revolučně aktivní až po vstoupení do tajného revolučního spolku. Jeho prvním úkolem pro spolek je zjistit, jaké je smýšlení českého venkovského lidu. Po odchodu do emigrace se zapojuje i do samotných bojů, ty však končí neúspěchem.

Co se týče prvního revolučního neúspěchu v letech 1848 a 1849, ten zastihuje Olšovského v době, kdy mu umírá otec. Obě události jsou přitom stavěny téměř na roveň:

A právě v tutéž dobu, když ztratil se celý obor jeho krásných myšlének v životě národa českého, zastihla ho ještě jiná pohroma rozkotajíc utěšený stav jeho domácnosti. Otec jeho zemřel; jmění, jež po otci a matce zůstalo a pod poručnictví přišlo, rozpadlo se nepočetnou správou; Olšovský byl přinucen starati se o svou vlastní existenci. (Pfleger-Moravský 1862: 20-21).

Obě tyto události zbavují Olšovského idealismu a učiní z něj zádumčivého člověka: „Olšovský sotva tyto všecky rány snesl. A jakž dříve na svět se díval jasně a pln nadějí, nyní spatřoval všady smutek a hroby svých myšlenek a citů“ /Pfleger-Moravský 1862: 21/). Z tohoto tragického životního pocitu ho vyvádí právě až láska k Mary a spolupráce s tajným revolučním spolkem, která mu dodává naději na zlepšení národních a sociálních poměrů.

Olšovského vnímání revoluce prochází v průběhu románu několika změnami. Revoluce je pro něj nejprve ideálním prostředkem k nastolení všeobecné rovnosti, a tedy společenské spokojenosti, po zamilování se do Mary se stává zároveň prostředkem k naplnění osobního cíle, jeho lásky (zboří-li se společenské hradby, bude mít láska volnou cestu), po zdánlivé Maryině zradě se pak zaměřuje pouze na službu revoluci a před zamilovanou Lotty (sestrou jeho přítele Lesnického) prohlašuje, že jeho revoluční plány jsou neslučitelné s citem k ženám.

3. 5. Olšovského láska k Mary

Láska Olšovského k Mary je od počátku poznamenána jejich nerovným společenským postavením.²⁵ Olšovský nemá jméno a jmění, Mary je naopak šlechtična s dědictvím. Další překážkou v jejich lásce se stane osoba Sonnensteina, někdejšího svůdce Olšovského sestry a nynějšího manžela Mary. Mary věří tomu, že pokud bude se Sonnensteinem jen formálně spjata, její lásce k Olšovskému to nebude stát v cestě. Maryino provdání se za Sonnensteina je ale Olšovským chápáno jako zrada na jejich lásce. Objevuje se první konflikt mezi milenci, který má charakter zdánlivé zrahy jednoho z milenců a zároveň vzájemného nepochopení.

Další konfliktní situací se stává Maryino morální dilema poté, co Olšovský zabije Sonnensteina.

Pouhou epizodou v Olšovského milostném životě představuje nevinný vztah s Lotty, sestrou Olšovského nejlepšího přítele Lesnického. Ta je do hlavního hrdiny bezhlavě zamilována, on k ní také cítí sympatie, ale nad láskou nepřemýšlí. Lotty je pak při přestřelce zabita. Nastavila svou hrud', aby zachránila Olšovského. Setkáváme se zde tedy s romantickým motivem obětování vlastního života pro beznadějnou lásku.

Z lásky k Olšovskému umírá i Maryina služebná Klára. Tato další smrt potvrzuje Maryinu tezi, že všichni lidé, kteří milují Olšovského, postupně umírají (Pfleger-Moravský 1862: 31-32).

Závěrečné setkání Mary, která již své morální dilema vyřešila ve prospěch lásky, s Olšovským proběhne ve vězení a povahu má opět romanticky tragickou. Mary přichází Olšovského z vězení vyvést, ten si však myslí, že ho jdou popravit, proto v rychlosti spolkně jed.

Milenci se po dlouhém odloučení opět shledávají, není jim však dopřáno být spolu zaživa. Olšovský umírá po požití jedu Mary v náručí, ta umírá nedlouho po něm na puklé srdce. Obě smrti vykazují výrazný romantický charakter – sebevražda je stejně jako puknutí srdce²⁶ v romantické literatuře typickou příčinou smrti pro lásku (německá romantická literatura v tomto kontextu dokonce používá termínu „Liebestod“).

²⁵ Mary je pro Olšovského „la princesse lointaine“, vzdálená a neznámá princezna, ústřední postava romantismu. Vznešená dáma a zároveň nedosažitelná žena [...] pouze umírající muž se může spojit se svou milenkou“ (Fischer 1963:20).

²⁶ Tzv. poezie puklého srdce se zrodila v ovzduší metternichovské reakce v období předbřeznovém. Důsledkem neúspěchů revolučního hnutí a policejního teroru padesátých let byly pocity skepse, smutku, bolu a rozervanosti. Protiklad revolučních ideálů a skutečnosti vyvolával v radikálních demokratech podmínky pro poesii bolesti a smutku. Tato poesie se samozřejmě včleňovala do rodící se máchovské tradice (Vodička 1998: 210-211).

Motiv posledního shledání milenců tak uzavírá tragičnost nejen Olšovského lásky, ale i jeho životního osudu.

3. 6. Shrnutí

Olšovský tedy v románu vystupuje jako specifický typ romantického hrdiny – jako postava přemýšlivá, zádumčivá, vyhledávající samotu a žijící v uzavřeném světě svých ideálů. Ze střetnutí těchto ideálů s reálnou skutečností pak pochází Olšovského světobol. Ten může být vyléčen pouze opravdovou láskou a revoluční aktivitou. Láska k Mary je však opět plná romantické rozervanosti, překážek (společenská nerovnost), a osudových omylů a nepochopení (Maryino provdání se za Sonnensteina a Olšovského odmítnutí, Olšovského zabití Sonnensteina a Maryino morální dilema, Olšovského sebevražda ve vězení). A k vítězství revolučních ideálů ještě není připraven lid. Olšovskému tedy není dopřáno opustit svůj světobol, klid a štěstí nachází až ve smrti, což lze také považovat za charakteristický motiv české romantické literatury, v padesátých letech 19. století zvláště obvyklý. S Mary se Olšovský shledává až ve společném hrobě, do té doby není jejich lásce přáno. Skutečné národní osvobození nastává až několik let po jeho smrti, což je v románu explicitně zmíněno („Olšovský měl pravdu. Oživující vánek svobody zavanul také nade vlastní jeho – národ, jehož synem byl, povznesl se jako jarý jinoch a kráčí na dráze uvědomění k cíli své velikosti“ /Pfleger-Moravský 1862: 78).

Ústředním romantickým motivem, který Olšovského provází celým románem, je smrt. V románu dochází postupně hned ke dvěma sebevraždám (Olšovského padlá sestra – motiv padlé dívky se tu objevuje opět ve výrazně romantické stylizaci, Olšovský sám), dvakrát se setkáme s motivem „puklého srdce“ (služka Klára, která umírá z nešťastné lásky k Olšovskému, Mary, která umírá žalem po smrti Olšovského), s motivem smrti v souboji (Sonnenstein) a také s motivem obětování se z lásky (Lotty zachránivší Olšovského).

Pfleger-Moravský tedy vytvořil v postavě Olšovského typického romantického hrdinu, (věčně zadumaného, snícího, především však romanticky „rozervaného“ kvůli střetu jeho ideálů se skutečností), který se po celý život již od svého raného dětství setkává se smrtí svých blízkých. Ráz tragické osudovosti typické pro romantickou literaturu pak má i jeho vlastní smrt.

Závěr

V této práci jsme se zabývali beletristickým zpracováním osudů tří romantických literátů, Karla Sabiny, Josefa Jaroslava Kaliny a Josefa Václava Friče.

Vycházeli jsme z předpokladu, že způsob zobrazení jednotlivých postav a účel napsání těchto literárních děl úzce souvisí s aktuálními i obecně dobovými kulturními a společenskými stereotypy, s vytvářením opozic toho, co je pro naše (společné, sdílené) „já“ cizí, a tedy nepřátelské, a co naopak pocítujeme jako vlastní, a hodnotíme to jako kladné. Tato představa přenesená do konkrétní historické situace v souvislosti s ustanovujícím se historickým mýtem českého národa vede v beletrii k opozitnímu zobrazování postav – především tedy postav majících za cíl sloužit ustanovujícímu se národnímu společenství jako vzor (kult významných osobností), ale naopak i osobností zatracovaných, jejichž osudy mají být negativním mementem.

Způsob literárního zpracování životních osudů jednotlivých postav se ve všech třech literárních dílech (román *Zrádce národa*, novela *Naši předchůdci*, román *Ztracený život*) v některých aspektech odlišuje, v jiných se naopak shoduje.

Prvním z distinktivních momentů je míra ztotožnitelnosti literární postavy s osobou historickou. Nejvyšší míry této ztotožnitelnosti dosahuje bezpochyby novela Josefa Václava Friče *Naši předchůdci*, jejichž hlavním hrdinou je Josef Jaroslav Kalina. Frič dává najevo už samotným pojmenováním postavy její spojitost se skutečnou osobností. Stejně tak zásadní body Kalinova života (smrt matky, vydání *Kšaftu*, smrt v mladém věku) a charakteristika postavy (muž mnoha vědeckých i literárních zájmů, který je sužován chudobou a nemocí) vypovídají o snaze pravdivě zpracovat skutečný životní příběh Kaliny, samozřejmě však s výraznou tendencí předvést ho jako společenský vzor (viz dále).

Se záměrně skrytější, zároveň však neméně zřejmou souvislostí další postavy, Lapiny, se svým předobrazem, tedy osobností Karla Sabiny, pracuje Eduard Rüffer. Ten pro svou postavu vytvořil jméno jen mírným poupravením jména Sabinova. Zároveň nazval svůj román „Zrádce národa“, což je přezdívka nejen v dané době, ale až dodnes nepochybně spojovaná právě s Karlem Sabinou. Také v životních datech Sabiny, či legend, které byly se Sabinou spojovány, nalzáme u románového Lapiny mnoho společných bodů (motiv šlechtického levobočka, revoluční činnost, věznění, konfidentství), se kterými je však na rozdíl od *Našich předchůdců* nakládáno tak, aby představily Lapinu v negativním světle (viz dále).

Nejméně výrazné a, jak uvádí *Lexikon české literatury*, i sporné je spojování ústřední postavy románu *Ztracený život* Jaromíra Olšovského s osobností Josefa Václava Friče. K

vzájemné spojitosti nepoukazuje ani jméno postavy, ani shoda životních dat obou subjektů, proto jsme se také v této práci nezaměřili na porovnávání Friče a Olšovského, ale spíše na způsob romantické stylizace postavy.

Jak bylo již výše naznačeno, postava Kaliny je v novele představovaná výrazně pozitivně, jako vzor ideálního českého literáta-vlastence. Zdůrazňován je jak básníkův trpký osud (smrt matky, chudoba, nemoc), tak jeho tvůrčí a vlastenecké nadšení, což ve vzájemné interakci vede k vytvoření představy novodobého národního světce a trpícího génia. Cílem novely je tedy nejen připomenout pozapomenutého vědce a literáta Josefa Jaroslava Kalinu, ale především oslatit v jeho osobě romanticky ideální úsilí českých vlastenců a ukázat je jako vzor v pragmatických poměrech končícího století.

Funkce románu *Zrádce národa* je zcela opačná. Román má pamfletický ráz (který však vzhledem k Rufferovu nedodržování původního tvůrčího záměru chvílemi sklouzává k románu vývojovému či dokonce k jednomu z prvních pokusů o román psychologický), jeho cílem je poukázat na předlohu hlavní postavy románu – Karla Sabinu – a vystavit na odiv jeho činy jako obraz morálního selhání. Přestože v románu převažuje kupení Lapinových zlotřilostí, není na něj nakonec nahlíženo pouze odsuzujícím pohledem, někdy je z vyprávění cítit i vypravěčův soucit s postavou a snaha o pochopení jejího jednání, které je v několika málo případech dokonce upřímné a čestné.

Jaromír Olšovský stojí na této hodnotící ose stranou, Gustav Pfleger-Moravský se ve svém hrdinovi pokusil vytvořit postavu „prototypového“ romantického hrdiny, který se zapojuje do revolučního dění, avšak neúspěšně. *Ztracený život* tak tvoří z této trojice nejméně tendenční a účelové literární dílo, která chce sloužit především jako dramatický příběh plně odpovídající představě romantické literatury.

Všem třem dílům je společná intenzivní charakteristika povahy hlavních hrdinů za pomoci vylíčení jejich vzhledu. Lze konstatovat, že ve vnějším vzezření všech postav se přímočaře odrážejí jejich povahové vlastnosti, ať už se jedná o vlastnosti negativní u Lapiny, pozitivní u Kaliny, či takové, které vytvářejí obraz romantického hrdiny jak u Kaliny, tak především u Olšovského. Vlastnosti se zračí často také v očích postav, úsměvu, popřípadě úsměšku, či celkovém výrazu obličeje.

Dalším společným bodem je pak zasazení postav do kontextu národního života. Nejúspěšnějším vlasteneckým „aktivistou“ je Kalina, který se cele oddává tvoření pro vlast, a u něhož dokonce i jeho smrt (pohřeb) dává vzniknout nové vlastenecké události. Kalinovo horování pro národ se stává ústředním motivem celé knihy, přičemž jakákoli jeho aktivita

(především vědecká a literární) je Fričem interpretována jako výsledek jeho vlasteneckého smýšlení.

Olšovský oproti němu představuje pouze neúspěšnou snahu o národní obrodu, je ztělesněním ideálů, které v dané době nebylo možno naplnit. Je typickým romantickým hrdinou, konfrontovaným s časem, který už jeho romantickým ideálům nepřeje. Nutně tedy také na konci prózy umírá.

Lapina se na rozdíl od předchozích dvou postav dostává do středu národního života s výrazně negativními záměry. Ruffer v postavě zrádného Lapiny interpretuje veškerou Sabinovu veřejnou činnost jako součást plánu maďarské hraběnky na maďarské národní povstání a jako Lapinovu snahu osobně se zviditelnit a dosáhnout veřejného postavení.

Také motiv lásky se v případě *Našich předchůdců* a *Ztraceného života* výrazně podílí na konstrukci syžetu. Milostný vztah Kaliny s Annou Haškovou a Olšovského láska k Mary představují jednu z hlavních linií obou děl. V případě *Zrádce národa* má motiv lásky funkci spíše epizodní, ale zároveň se stává i jakousi hybnou silou, která v jinak zlotřilém Lapinovi probouzí kladné vlastnosti.

Všechna tři díla nám představují své hlavní hrdiny ve vztahu k postavám skutečným. Někde je spojitost zcela zřejmá (*Naši předchůdci*), jindy naopak zpochybnitelná (*Ztracený život*). Podle toho, jak jsou jednotlivé postavy v knihách zobrazeny, můžeme vysledovat, jaké schéma vnímání dané reálné osobnosti bylo pro společnost dané doby vytvářeno. V případě Kaliny je to zřetelně kladný obraz vzorného vlastence a „miláčka národa“, v případě Sabiny se jedná o odsuzující pohled, který jak literární postavu, tak skutečnou Sabinovu osobnost vyřazuje z českého národního života. Frič je pak v postavě Olšovského zobrazen především jako idealista, jehož absolutní cíle se míjely s pragmatickými požadavky doby.

LITERATURA

Prameny

Frič, Josef Václav: *Naši předchůdci*. Praha: Melantrich, 1953.

Macura, Vladimír: *Ten, který bude*. Praha: Hynek, 1999.

Pfleger-Moravský, Gustav: *Ztracený život I. - III*. Praha: I. L. Kober, 1862.

Rüffer, Eduard: *Zrádce národa I. - III*. Praha: Al. Hynek, 1872, 1873, 1874.

Odborná literatura

Arbes, Jakub: Karel Sabina, in *Záhadné povahy*. Praha: Melantrich, 1941.

Doucha, František, Vlček, Jan: Pomněnky z krátké života pouti Jos. Jaroslava Kaliny, in *Básnické spisy z pozůstalosti*. Praha: Václav Hess, 1852.

Fischer, Ernst: *Původ a podstata romantismu*. Praha: Nakladatelství politické literatury, 1966.

Frič, Josef Václav: *Paměti 1–4*. Praha: František Bačkovský, 1891.

Frýdecký, František: *Záhada lásky v životě J. J. K.*, Zvon 16, 1915/1916, s. 707, 723.

Charypar, Michal: *Karel Sabina: „Epigon“ a tvůrce*. Praha: Academia, 2010.

Kazbunda, Karel: *Sabina. Neuzavřený případ policejního konfidenta*. Praha: Karolinum, 2006.

Kosík, Karel: *Česká radikální demokracie*. Praha: Státní nakladatelství politické literatury, 1958.

Lexikon české literatury III. P-Ř. Praha: Academia, 2000.

Novák, Arne: *Přehledné dějiny literatury české*. Olomouc: R. Promberger, 1936-1939.

Otruba, Mojmír: *Čeští spisovatelé 19. století*. Praha: Československý spisovatel, 1971.

Purš, Jaroslav: *K případu Karla Sabiny*. Praha: ČSAV, 1959.

Pynsent, Robert B.: *Ďáblové, ženy a národ*. Praha: Karolinum, 2008.

Rak, Jiří: *Bývali Čechové...* Praha: H&H, 1994.

Ravik, Slavomír: *Karel Sabina (portrét konfidenta)*. Praha: Pražské imaginace, 1992.

Sabina, Karel: Josef Jaroslav Kalina, in *Články literárně dějepisné*. Praha: J. Leichter, 1912.

Thon, Jan: *O Karlu Sabinovi*. Praha: Aventinum, 1947a.

Thon, Jan: *Rodinné listy Karla Sabiny*. Praha: Melantrich, 1947b.

Vaněk, Václav: *Host, jehož nikdo nezval...*, Host do školy 1, příloha čas. Host 8/2006, str. 15-17.

Velemínský, Karel: *Gustav Pfleger-Moravský*. Časopis Musea Království českého 78, 1904, s. 221–225.

Vodička, Felix: Motivace „rozervanosti“ v Nerudově poezii let padesátých, in *Struktura vývoje*. Praha: Dauphin, 1998.

Žáček, Václav: *Josef Václav Frič*. Praha: Melantrich, 1979.